

Duurzaam en verantwoord beleggen 2015

Inhoudsopgave

<i>Voorwoord</i>	4
<i>Over dit verslag</i>	8
<i>Beleid voor verantwoord beleggen</i>	10
<i>Communicatie</i>	16
<i>Een verantwoorde en duurzame beleggingspraktijk</i>	20
<i>Bedrijven aansporen tot verduurzaming en beter bestuur</i>	28
<i>Uitsluitingen</i>	38
<i>Contacten met regelgevers, toezichhouders en sectororganisaties</i>	40
<i>Vooruitblik 2016 en verder</i>	44
<i>Bijlage 1</i>	45
<i>Bijlage 2</i>	51
<i>Bijlage 3</i>	52
<i>Bijlage 4</i>	56

Voorwoord

Voor u ligt het verslag verantwoord beleggen 2015 waarin ABP verslag doet aan deelnemers, werkgevers en anderen met belangstelling voor verantwoord beleggen door het fonds.

Voor ons was 2015 een belangrijk jaar waarin we hebben besloten tot een ambitieuze aanscherping van ons beleid op het gebied van verantwoord én duurzaam beleggen. Een bijdrage aan een betere wereld is iets dat deelnemers van ons verwachten. Uit reacties en onderzoek komt naar voren dat het voor deelnemers belangrijk is dat hun ABP een duurzaam en verantwoord fonds is. Ons streven naar verduurzaming sluit ook aan bij hoopvolle ontwikkelingen die wereldwijd gaande zijn. De duurzame ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties en de afspraken op de klimaattop in Parijs zijn daar goede voorbeelden van.

Statistiek leert ons dat jonge ambtenaren en leraren die vorig jaar begonnen zijn met hun eerste baan, gemiddeld 81 jaar oud worden als ze man zijn en 83 als ze vrouw zijn. Deze nieuwe deelnemers in ons fonds zijn in 2015 gestart met het maandelijks inleggen van premie waarmee ze een pensioen opbouwen. Als de statistieken kloppen, is het waarschijnlijk dat ze er in 2075 nog van zullen genieten. Voor sommigen gaat dat genieten nog veel langer duren. Een enkeling zal de 22e eeuw nog halen.

Als pensioenfonds is het onze eerste taak om onze 2,8 miljoen deelnemers van jong tot oud van een goed pensioen te voorzien. Dat is een enorme verantwoordelijkheid, zeker in een tijd waarin de dekkingsgraad veel lager ligt dan vereist is. Daarnaast is het belangrijk dat onze deelnemers van hun pensioen kunnen genieten in een wereld die goed leefbaar is. Dat geldt nu maar ook in 2075 en daarna. Daaraan willen wij bijdragen. Dat is een belangrijke reden waarom wij in onze Visie 2020 expliciet hebben vastgelegd dat we een duurzaam fonds willen zijn. Ons pensioenvermogen van 351 miljard euro willen we niet alleen inzetten om een goed rendement te krijgen. Wij willen dat rendement op een duurzame en maatschappelijk verantwoorde wijze genereren. Rendement en duurzaamheid gaan in onze visie hand in hand.

Wetenschappelijk onderzoek toont steeds meer aan dat verantwoord beleggen niet ten koste hoeft te gaan van rendement en ook niet zorgt voor hogere risico's. Dat is ook onze ervaring. Letten op hoe bedrijven omgaan met het milieu, mensen en hoe ze worden bestuurd, botst niet met onze plicht om als een goed huisvader het pensioenvermogen van onze deelnemers te beheren.

(Foto: Hans Withoos)

Drs. Corien Wortmann-Kool
Voorzitter Stichting Pensioenfond ABP

*ABP wil transparant en aanspreekbaar zijn.
Daarvoor gaan we de dialoog aan met
de deelnemers en in gesprek met
maatschappelijke organisaties.*

Sterker nog: in de 21e eeuw beschouwen wij het als onze dure plicht om daar juist goed op te letten.

Eind 2015 hebben wij ons nieuwe beleid verantwoord beleggen gepresenteerd onder het motto: ABP met ambitieuze aanpak op weg naar 2020. Kern hiervan is dat we, samen met onze beleggingsorganisatie APG, complete integratie nastreven van doelstellingen voor duurzaamheid en verantwoord ondernemen met rendementsdoelstellingen. We gaan gericht kiezen waar we wel in willen beleggen (insluiten): bedrijven die het goede voorbeeld geven. Daarnaast zullen we onze invloed nog meer aanwenden voor verbetering (engagement): bedrijven die een inhaalslag willen maken. We geven onszelf tot 2020 om dit nieuwe beleid in te voeren. Gezien de omvang van ons pensioenvermogen kunnen we dat niet van de ene op de andere dag realiseren. Het werk in 2016 en de jaren erna zal voor een groot deel in het teken staan van de implementatie van het nieuwe beleid in alle beleggingscategorieën bij onze beleggingsorganisatie APG.

ABP wil transparant en aanspreekbaar zijn. Daarvoor gaan we de dialoog aan met de deelnemers en in gesprek met maatschappelijke organisaties. Jaarlijks doen we verslag over het gevoerde beleid, de voortgang van de implementatie van het nieuwe beleid, en de geboekte resultaten en uitdagingen.

Ons nieuwe beleid bevat concrete beleggingsdoelstelling voor 2020 om bij te dragen aan terugdringen van de klimaatverandering. De CO₂-voetafdruk van onze aandelenportefeuille willen we tussen 2016 en 2020 terugbrengen met 25%. Onze beleggingen in hernieuwbare energie willen we verhogen naar 5 miljard euro en in totaal willen we twee keer zoveel, 58 miljard in 2020, beleggen in oplossingen voor maatschappelijke en

milieuproblemen. Ook willen we tot 2020 1 miljard euro extra beleggen op de terreinen van onze deelnemers: onderwijs en communicatie-infrastructuur, bij voorkeur in Nederland.

Het gepresenteerde nieuwe beleid bouwt voort op wat wij en onze beleggingsorganisatie APG al zo'n acht jaar geleden in gang hebben gezet. Vanuit de vier pijlers van de UN Global Compact – mensenrechten, arbeidsrechten, milieu en anticorruptie – spreken wij bedrijven waarin we beleggen aan op een verantwoorde en duurzame bedrijfsvoering. In 2015 waren er opvallende successen in Japan met de introductie van de corporate governance-code waarop wij hadden aangedrongen en een flinke toename van het aantal onafhankelijke bestuurders, die tot voor kort bij Japanse bedrijven helemaal niet voorkwamen. Bij fossiele energiebedrijven verhoogden we de druk om beter te rapporteren over hoe zij inspelen op de energietransitie naar een duurzamere economie en de risico's die ze lopen door klimaatverandering. Ook was het een succesvol jaar voor onze vastgoedbeleggingen die een elektriciteitsbesparing realiseerden ter grootte van het elektriciteitsverbruik van alle huishoudens in de provincie Groningen.

Het onderzoek waarin we in 2015 aan onze deelnemers vragen hebben gesteld over onderdelen van ons beleid gaan we voortaan jaarlijks herhalen. De uitkomsten zullen we gebruiken voor de verdere ontwikkeling van ons beleid. Op die manier willen we ervoor zorgen dat het zowel aansluit op wat onze huidige gepensioneerden van ons verwachten als die uit het jaar 2075.

Corien Wortmann-Kool

Voorzitter Stichting Pensioenfonds ABP

Wereldwijd verantwoord beleggen

Ons vermogen van 351 miljard hebben we belegd in meer dan 4.000 beursgenoteerde bedrijven in zo'n 60 verschillende landen. Via private equity-fondsen zijn we ook nog eens belegd in 7.000 andere bedrijven. Ook beleggen we in schulden van verschillende overheden. Verantwoord beleggen is een wereldwijde verantwoordelijkheid. De kaart hieronder geeft een indruk van onze activiteiten in 2015. Verderop in dit verslag komen ze meer uitgebreid aan bod.

1. CHINA

Windenergiebedrijf Longyuan vragen we verkoop kolenactiviteiten

2. DUITSLAND

Volkswagen heeft andere cultuur nodig en andere bestuurders

3. FRANRIJK (PARIJS)

Op Klimaatop presenteren we CO2-budget voor beleggers

4. GROOT-BRITANNIË (LONDEN)

Nieuw instituut moet toezien op kwaliteit groene leningen

5. ITALIË

Bij 100 bedrijven pleiten we tegen dubbele stemrechten

6. INDIA

Kernwapenproducent Walchandnagar wordt uitgesloten

7. INDIA

Hotelketen Lemontree wint prijs voor personeelsbeleid

8. JAPAN

Voorstellen om te stoppen met kernenergie zijn te abrupt

9. JEMEN

Jemen wordt twaalfde land op uitsluitingslijst

10. MALEISIË

Op conferentie ondernemingsbestuur lichten wij onze aanpak toe

11. NEDERLAND

Ruim 10.000 deelnemers vragen om afbouw beleggingen fossiele energie

12. NEDERLAND

Aandelen kabelbedrijf Altice worden verkocht voordat de koers instort

13. NEDERLAND

Nieuw beleggingsbeleid stelt hogere eisen aan bedrijven

14. VERENIGDE STATEN

Bezoek aan locatie waar Shell wil gaan boren naar Noordpool-olie

15. VERENIGDE STATEN

Gebruik spierverslappers bij executies is reden voor verkoop aandelen

16. VERENIGDE STATEN

GRESB Infra opgericht om infrastructuur te verduurzamen

17. VERENIGDE STATEN

Bedrijven laten aandeelhouders bestuurders kandideren

18. VERENIGDE STATEN

Oliebedrijf Cobalt publiceert eerste duurzaamheidsverslag

19. WESTELIJKE SAHARA

Oliebedrijf Total legt uit hoe het onderneemt in betwist gebied

20. ZUID-KOREA

Hyundai Motor past bestuursstructuur aan

21. ZUID-KOREA

Landmijnenproducent S&T Dynamics komt op de uitsluitingslijst

22. ZUID-KOREA

Parlement luistert naar onze bezwaren tegen Samsung-fusie

23. ZWEDEN

40 Bedrijven vragen we bestuurders afzonderlijk te laten kiezen

24. ZWITSERLAND

Grondstoffenbedrijf Glencore ondertekent uitgangspunten UN Global Compact

Over dit verslag

Wat wij doen als verantwoord belegger is voor verschillende groepen mensen en organisaties van belang. Daarover willen we zo transparant mogelijk zijn.

Via een jaarlijks verslag leggen wij verantwoording af over onze belangrijkste activiteiten uit het afgelopen kalenderjaar^[1]. Hierbij richten we ons op de volgende doelgroepen:

- Deelnemers
- Organisaties van werkgevers en werknemers
- Belangenorganisaties
- Regelgevers en toezichthouders

Hoe kennen we onze doelgroepen?

Bij ons vorige verslag verantwoord beleggen hebben we voor het eerst vooraf aan onze doelgroepen gevraagd over welke onderwerpen zij wilden lezen. De thema's uit dat rapport hebben we eind 2015 opnieuw aan hen voorgelegd met het verzoek om prioriteiten aan te geven voor dit rapport. Daarnaast konden ze een keuze maken uit een lijst met issues waarmee we in 2015 in het nieuws waren^[2]. Deelnemers, pensioengerechtigden en gewezen deelnemers konden hun voorkeuren aangeven in het uitgebreide onderzoek dat we in 2015 deden naar het draagvlak voor ons nieuwe beleid. Tot slot hebben alle bestuursleden individueel aangegeven welke thema's en issues zij belangrijk vinden om verantwoording over af te leggen. De uitkomsten van deze onderzoeken gaven aanleiding om in dit verslag iets andere

accenten te leggen dan in het vorige.

Hoe houden we rekening met hun voorkeur?

Omdat onze doelgroepen aangeven mensenrechten het belangrijkste onderwerp te vinden, kreeg dit thema een prominentere plek in ons hoofdstuk over hoe wij bedrijven aansporen tot verduurzaming en beter bestuur.

Vanwege het belang dat zowel doelgroepen als bestuurders hechten aan de relatie tussen verantwoord beleggen en rendement besteden we hier op meerdere plekken in dit verslag aandacht aan. Uitgebreider dan vorig jaar gaan we in het hoofdstuk over onze contacten met bedrijven in op wat we hebben gedaan om onze positie als aandeelhouder te versterken. Daarnaast is meer aandacht voor wat we doen binnen onze private equity-beleggingen. Ook is er een link opgenomen naar het overzicht van al onze beursgenoteerde beleggingen, zoals deelnemers graag willen.

Het onderwerp dialogen met overheden en regelgevers, dat laag scoorde bij zowel bestuurders als doelgroepen, kreeg een minder prominente plek dan in het vorige verslag. Voor het onderwerp bonussen is eveneens minder aandacht.

[1] Als informatie betrekking heeft op een andere periode wordt dit expliciet vermeld.

[2] Meer informatie over dit stakeholderonderzoek staat in bijlage 3.

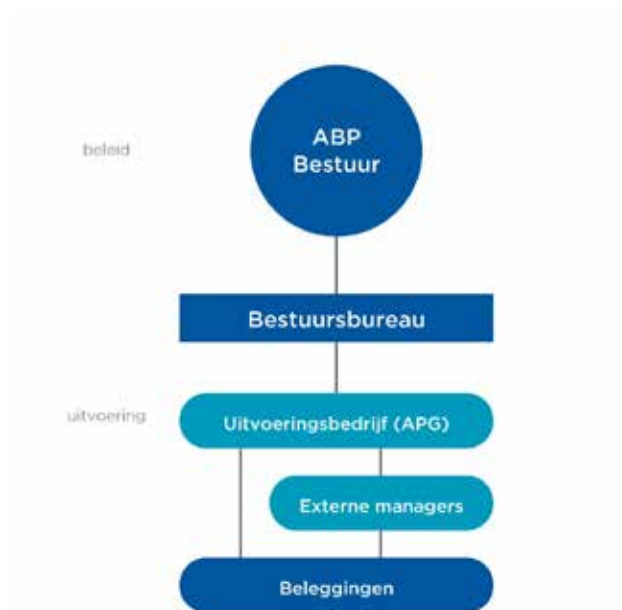
Rapportagerichtlijnen

Bij het maken van dit verslag is uitgegaan van de G4-principes van het Global Reporting Initiative (GRI) voor zover die relevant zijn voor een verslag over verantwoord beleggen. Deze richtlijnen bevatten uitgangspunten voor zowel de inhoud van het verslag als de kwaliteit van de verslaggeving. Daarnaast hanteren we onze eigen criteria voor het vaststellen van de CO2-voetafdruk van onze aandelenbeleggingen en voor de berekening van de beleggingen met een hoge duurzaamheidswaarde. De details hiervan komen aan de orde in het hoofdstuk Een verantwoorde en duurzame beleggingspraktijk.

Uitvoering door onze beleggingsorganisatie

Ons beleggingsbeleid (en daarmee ook het beleid voor verantwoord beleggen) wordt vastgesteld door het bestuur dat de inhoudelijke keuzes maakt. Het beleid wordt uitgevoerd door APG Asset Management dat ons pensioenvermogen beheert^[3]. APG heeft een deel van het beheer ondergebracht bij externe beheerders. Waar in dit verslag wordt gesproken over uitvoering, is APG de uitvoerder (tenzij dit expliciet anders wordt vermeld).

Figuur: Inrichting van de governance ABP-APG

[3] APG Asset Management is onderdeel van APG Groep. Wij bezitten 92% van de aandelen van APG Groep.

Beleid voor verantwoord beleggen

Sinds 2007 hebben we een beleid voor verantwoord beleggen. In het begin lag de nadruk vooral op het uitsluiten van bedrijven die betrokken waren bij de productie van verboden wapens of het schenden van de regels voor verantwoord ondernemen van de Verenigde Naties (UN Global Compact).

Later is steeds meer nadruk komen liggen op het structureel aandacht geven aan duurzaamheid (milieu en sociale factoren) en goed bestuur bij beleggingsbeslissingen^[4]. Dit kwam vooral voort uit de gedachte dat deze factoren invloed hebben op de risico's die beleggingen lopen en daarmee ook op de rendementen. Om hier goed zicht op te krijgen, zijn instrumenten en procedures ontwikkeld die aansluiten bij de mogelijkheden van de verschillende beleggingscategorieën waarin wij ons pensioenvermogen hebben belegd.

Belangrijk onderdeel van onze manier van verantwoord beleggen werden ook de gesprekken (engagements) met bedrijven om ze aan te zetten tot verduurzaming of beter bestuur en met overheden om te zorgen voor regelgeving die dit bevordert. Om effectiever te kunnen optreden, zijn we meer gaan samenwerken met andere pensioenfondsen en grote vermogensbeheerders. Op vrijwel alle aandeelhoudersvergaderingen van de beursgenoteerde bedrijven waarin we beleggen, gebruikten we ons stemrecht.

In 2015 hebben we op deze manier gewerkt. Tegelijkertijd hebben we mogelijkheden onderzocht om onze aanpak van het verantwoord beleggen naar een hoger niveau te brengen. In het najaar besloten we tot een forse verdieping van het beleid die de komende 5 jaar in de praktijk moet vorm krijgen.

Van ABP-visie op 2020 naar nieuw beleid

Het nieuwe beleid komt voort uit onze visie voor de middellange termijn die we in 2014 vaststelden. In deze ABP-visie op 2020 beloven we onze deelnemers onder andere dat we de rendementen die nodig zijn om de huidige en toekomstige pensioenen te betalen, op een verantwoorde en duurzame wijze willen verwezenlijken. We willen de invloed die we hebben dankzij ons pensioenvermogen aanwenden voor een duurzamere wereld.

De vertaling van deze visie in nieuw beleid ging van start in het najaar van 2014 met een themasessie voor het hele bestuur over de praktijk van het verantwoord beleggen.

Reductie CO₂
voetafdruk

Duurzame
beleggingen

Duurzame
energie

Onderwijs en
communica-
tie

Veilige arbeids-
omstandig-
heden

Mensen-
rechten
respecteren

Uitbannen
kinderarbeid

Een werkgroep van 5 bestuursleden is vervolgens 7 keer bijeengekomen om te praten over een verdere verdieping in lijn met de ABP-visie op 2020. Ook is literatuuronderzoek gedaan en werd gesproken met grote pensioenfondsen uit Zweden en het Verenigd Koninkrijk, die net als wij internationaal vooroplopen in verantwoord beleggen, en met specialisten uit de eigen beleggingsorganisatie.

Hierdoor werden wij bevestigd in onze overtuiging dat het beleggen in bedrijven die verantwoord en duurzaam opereren de juiste keuze is voor een pensioenfonds dat zich verantwoordelijk voelt voor zowel het rendement voor zijn deelnemers als voor de samenleving waarvan die deelnemers deel uitmaken.

In de zomer van 2015 gaf ons verantwoordingsorgaan, met daarin 48 vertegenwoordigers van deelnemers, pensioengerechtigden en werkgevers, aan dat het nieuwe beleid consistent moest zijn en draagvlak moest hebben onder de belanghebbenden. Over de uitvoering ervan zou transparant gecommuniceerd moeten worden. Het streven om een zo goed mogelijk rendement te behalen voor het uitkeren van de pensioenen, mocht niet in gevaar komen. Hiermee benadrukten ze zaken die ook het bestuur zelf van groot belang achtte

Voordat het bestuur definitief instemde met de plannen van de werkgroep, is er een deelnemersonderzoek uitgevoerd. Daaruit bleek dat er een duidelijk draagvlak was voor verantwoord en duurzaam beleggen^[5]. Na de zomer stemde het voltallige bestuur in met het voorgenomen beleid. In november gaf het verantwoordingsorgaan een positief advies.

Het nieuwe beleid werd door onze voorzitter op een persconferentie gepresenteerd aan de Nederlandse media. De hoofdpunten van deze presentatie herhaalde ze later voor een kleine 200 medewerkers van onze beleggingsorganisatie, waarbij ook beleggers aanwezig waren van de kantoren in New York en Hongkong.

Kern van het nieuwe beleid

Het beleggingsrendement dat nodig is om aan onze verplichtingen als pensioenfonds te voldoen, willen we realiseren door op een verantwoorde en duurzame manier te beleggen. Dit gaan we doen door duurzaamheidsaspecten en criteria voor verantwoord ondernemen volledig te integreren in onze beleggingsbeslissingen. De vraag of een belegging duurzaam en verantwoord is, zal voor elke belegging worden beantwoord, net als de vraag of een belegging aantrekkelijk is gezien het te verwachten rendement, de risico's en de kosten.

Beleggen in duurzame en verantwoorde bedrijven

In 2020 willen we van elke afzonderlijke belegging kunnen uitleggen hoe die past binnen onze visie op verantwoord beleggen. Concreet betekent dit dat wij alleen nog aandelen en obligaties willen van bedrijven die goed presteren als het gaat om mensenrechten, arbeidsrechten, milieu en het tegengaan van corruptie.

In bedrijven die hierop tekortschieten, maar wel aantrekkelijk zijn gezien rendement en risico's, beleggen we alleen wanneer we tegelijkertijd een traject beginnen (engagement) om ze op het gewenste niveau te brengen. Zo'n traject gaan we uitsluitend aan met bedrijven waarvan we verwachten dat ze dat niveau ook daadwerkelijk willen en kunnen bereiken.

In de komende jaren zullen we ook alle bedrijven in de huidige portefeuille (aandelen en bedrijfsobligaties) opnieuw beoordelen op basis van deze criteria. Naar verwachting zal dit tot een afname leiden van het aantal bedrijven waarin we beleggen.

Naast dit beleid dat gericht is op het 'insluiten' van duurzame en verantwoorde bedrijven, blijft het oude uitsluitingsbeleid ook van kracht. Bedrijven die betrokken zijn bij de productie van controversiële wapens en ernstige UN Global Compact-schendingen komen niet in aanmerking als belegging. Hetzelfde geldt voor staatsleningen van overheden die door de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties zijn gestraft met een wapenembargo.

[5] Aan dit onderzoek, dat in september werd uitgevoerd door Motivaction, deden 948 deelnemers, pensioengerechtigden en gewezen deelnemers mee. Hiervan was 56% het eens met de stelling: 'Ik vind het belangrijk dat ABP een verantwoord en duurzaam pensioenfonds is.' 24% stond hier neutraal tegenover, 13% had geen mening en 6% was het met de stelling oneens. De stelling: 'ABP heeft de taak om bedrijven waarin het belegt te stimuleren verantwoord en duurzaam te worden' werd door 68% onderschreven. Ook hier was 6% het met de stelling oneens. Meer hierover in het hoofdstuk Communicatie.

Meetbare doelstellingen

Al een aantal jaren kent ons beleid voor verantwoord beleggen drie doelstellingen. Deze blijven ook in ons nieuwe beleid overeind:

1. Bijdragen aan het financieel rendement (in relatie tot het risico)
2. Laten zien dat we maatschappelijke verantwoordelijkheid nemen
3. Bijdragen aan de integriteit van de financiële markten

Als gevolg van ons nieuwe beleid hebben we hieraan een aantal (meetbare) doelstellingen toegevoegd over wat wij in 2020 bereikt willen hebben. Deze hebben zowel betrekking op de verduurzaming van onze hele beleggingsportefeuille als op thematische prioriteiten.

Doelstellingen voor verduurzaming portefeuille

Reductie CO2-voetafdruk

Reductie CO2-voetafdruk van onze hele aandelenportefeuille met 25%^[6].

Duurzame beleggingen

Verdubbeling van de beleggingen met een hoge duurzaamheidswaarde^[7] van € 29 miljard naar € 58 miljard.

Thematische prioriteiten

We kiezen voor een aantal thema's waaraan we in de periode tot 2020 extra aandacht besteden. Daarbij sluiten we aan bij de werkvelden van onze deelnemers en/of onderwerpen die onder onze deelnemers leven. Over deze focusthema's veiligheid, onderwijs en economische structuurversterking zullen we de dialoog aangaan met bedrijven en regelgevers. Onze beleggers gaan actief op zoek naar beleggingen die aantoonbaar een positieve bijdrage leveren op deze terreinen.

Concreet leidt dit tot de volgende ambities voor 2020^[8].

Duurzame energie

Toename van onze beleggingen in hernieuwbare energie naar € 5 miljard^[9].

Onderwijs en communicatie

Meer beleggingen in onderwijsvastgoed en -infrastructuur en communicatie-infrastructuur (€ 1 miljard).

Veilige werkomstandigheden

- Bedrijven in de kleding- en textielsector waarin wij beleggen, zorgen voor veilige werkomstandigheden in de hele productieketen.
- Bedrijven in de scheepsbouwsector waarin wij beleggen, publiceren een beleid voor veilige arbeidsomstandigheden dat wordt toegepast in de hele keten.
- Minimaal de helft van onze infrastructuur-beleggingen rapporteert jaarlijks aan het nieuwe GRESB Infra^[10] over onder meer veiligheid, gezondheid en milieu.

Mensenrechten respecteren

Bedrijven in de ICT-, textiel-, kleding- en energiesector waarin wij beleggen, publiceren een mensenrechtenbeleid.

Uitbannen kinderarbeid

Uitbanning van kinderarbeid in de productieketens van de cacao-bedrijven waarin wij beleggen.

Transparant en aanspreekbaar zijn

Transparantie is voor ons een onmisbaar deel van een verantwoorde beleggingsstrategie. Op verschillende manieren gaan we met deelnemers en pensioengerechtigden in gesprek over onze manier van beleggen. Jaarlijks zullen we onderzoek doen onder (een representatief deel van) onze deelnemers naar de thema's die voor hen van belang zijn. De uitkomsten betrekken we bij de jaarlijkse evaluatie van het beleid en zijn verdere ontwikkeling. Een continue, open dialoog met onze deelnemers zien we ook als een manier om een zo groot mogelijk draagvlak te creëren voor ons beleid.

[6] Het gaat hierbij om een reductie per belegde euro. Meer hierover in het hoofdstuk Een verantwoorde en duurzame beleggingspraktijk.

[7] Meer uitleg over onze beleggingen met hoge duurzaamheidswaarde staat in het hoofdstuk Een verantwoorde en duurzame beleggingspraktijk. De hier genoemde € 29 miljard heeft betrekking op begin 2015. [8] De referentiedatum is 1 januari 2016. [9] Deze ambitie moet leiden tot een verviervoudiging ten opzichte van begin 2014 toen we zo'n € 1 miljard hadden belegd in hernieuwbare energie. Deze beleggingen zijn onderdeel van de beleggingen met een hoge duurzaamheidswaarde. [10] Meer over GRESB Infra in het hoofdstuk Een verantwoorde en duurzame beleggingspraktijk

Signalen van maatschappelijke organisaties (of individuen) over bedrijven waarin we beleggen, nemen we serieus. We laten hen weten wat wij met hun informatie doen. Voor ons jaarlijkse verslag over verantwoord en duurzaam beleggen, vragen we deelnemers en maatschappelijke organisaties waarover zij willen dat wij verantwoording afleggen. Via position papers zullen we uitleg geven over beleggingsthema's die bij (een deel van) onze achterban vragen oproepen en/of belangrijk zijn in onze beleggingspraktijk (meer hierover in: Communicatie).

Samenwerken met andere beleggers

We zijn ervan overtuigd dat we bij de uitvoering van ons beleid meer kunnen bereiken wanneer we samen optrekken met gelijkgestemde institutionele beleggers. Daarom gaan we op nationaal en internationaal niveau meer samenwerken, zowel bij de contacten met individuele bedrijven als die met regelgevers. Met andere pensioenfondsen willen we streven naar meer eenduidigheid in de begrippen die we hanteren bij verantwoord beleggen.

Rendement en risico's van het nieuwe beleid

Het toevoegen van duurzaamheid en verantwoord ondernemen als apart punt van afweging bij beleggingsbeslissingen naast de traditionele criteria (kosten, rendement en risico's), betekent niet dat die laatste minder belangrijk worden. Onze beleggingsorganisatie heeft omvangrijke analyses uitgevoerd en ook de resultaten van analyses van anderen bestudeerd. Daaruit blijkt dat bedrijven met veel aandacht voor duurzaamheid en goed bestuur in rendement de afgelopen 7 jaar niet achterbleven bij bedrijven die hiervoor minder oog hadden. Ook liepen ze als belegging geen groter risico. Onze beleggers krijgen dan ook dezelfde rendementsdoelstelling mee als ze gehad zouden hebben zonder dit nieuwe beleid.

Een goede implementatie van dit nieuwe beleid vereist een (beperkte) extra investering in mensen en informatiesystemen. We verwachten dat die zich zal terugbetalen doordat we meer interessante duurzame beleggingen op het spoor zullen komen en een beter zicht krijgen op risico's.

Verantwoord én duurzaam beleggen

Waar wij tot voor kort spraken over verantwoord

beleggen, kiezen we nu voor het begrippenpaar verantwoord en duurzaam. Verantwoord betekent volgens Van Dales woordenboek: 'goed doordacht', 'fatsoenlijk'. Achter duurzaam staat onder andere: 'het milieu zo min mogelijk belastend', 'bestemd om lang te bestaan'. Voor ons beleggingsbeleid zijn al deze betekenissen belangrijk. Ook al bestaat er een zekere overlap tussen beide begrippen, toch kunnen we de manier waarop we in ons nieuwe beleggingsbeleid aandacht geven aan milieu, sociaal beleid en goed ondernemingsbestuur het beste typeren door de combinatie: 'verantwoord en duurzaam'.

Ambities versnellen verduurzaming

Het belegde pensioenvermogen van onze deelnemers is ongeveer de helft van wat alle Nederlanders jaarlijks samen verdienen (bruto binnenlandsproduct). Doordat wij aan al onze beleggingen eisen stellen, hebben wij invloed op het gedrag van duizenden bedrijven wereldwijd en dragen wij bij aan een meer verantwoorde en duurzame economie in een groot aantal landen.

Ons streven om daarnaast ook meer te gaan beleggen in oplossingen voor de sociale en milieuproblemen waarop de wereld een antwoord moet geven (de beleggingen met een hoge duurzaamheidswaarde), wordt beperkt. Er is maar een beperkt aanbod van dit soort beleggingen die ook uit oogpunt van rendement en risico interessant zijn. De totale omvang van € 58 miljard die wij in 2020 willen bereiken, is dan ook een flinke stap voorwaarts in vergelijking met de € 29 miljard die we begin 2015 in portefeuille hadden. Om ervoor te zorgen dat het aanbod van dit soort beleggingen groter wordt, gaan we samen met beleidsmakers en andere belanghebbenden, zoals de Nederlandse Investeringsinstelling, nieuwe beleggingsvormen stimuleren.

Ook onze overige ambities zullen zorgen voor een aanmerkelijk versnelling van de verduurzaming van onze portefeuille. De € 5 miljard die we in 2020 belegd willen hebben in hernieuwbare energie betekenen een verviervoudiging ten opzichte van 2014. Aan het opbouwen van deze portefeuille met hernieuwbare energie, waarin op dat moment zo'n € 1 miljard was belegd, was bijna 10 jaar gewerkt.

Communicatie

De dialoog met deelnemers en maatschappelijke organisaties over hoe wij beleggen, is een belangrijk onderdeel van ons beleggingsbeleid. In 2015 hebben we hieraan op verschillende manieren vorm gegeven.

Belangrijk onderdeel van ons nieuwe beleid is die dialoog verder te intensiveren.

Deelnemers over verantwoord beleggen

Bijna driekwart van onze deelnemers, pensioengerechtigden en gewezen deelnemers (71%) heeft er vertrouwen in dat wij hun pensioenvermogen op een duurzame en verantwoorde manier beleggen. Dat blijkt uit het representatieve onderzoek naar het draagvlak voor ons nieuwe beleid dat we in september hebben uitgevoerd. Tegelijkertijd zijn deelnemers maar matig op de hoogte van hoe wij beleggen. Ruim een derde van de 948 ondervraagden heeft totaal geen idee. Slechts 1 op de 6 zegt redelijk op de hoogte te zijn. 3% is dat -naar eigen zeggen- volledig.

Ondanks die beperkte kennis kan een meerderheid zich wel vinden in onderdelen van onze aanpak. Zo'n 60% vindt het logisch dat we invloed uitoefenen via aandeelhoudersvergaderingen en door samen te werken met andere beleggers (3% vindt dat niet). Ook snapt een ruime meerderheid dat we gesprekken aangaan met bedrijven over verdere verduurzaming. Wel zijn er grote groepen die vinden dat we eerder moeten overgaan tot het uitsluiten van bedrijven die betrokken zijn bij corruptie, kinderarbeid of mensenrechtenschendingen. Ook beleggingen in de wapenindustrie, bontproductie en gokbedrijven zijn omstrede voor groepen deelnemers. Het uitsluiten van complete

bedrijfstukken is een lastig dilemma, mede omdat hierover geen consensus bestaat onder de deelnemers en we een duidelijke, wettelijk vastgelegde, financiële verantwoordelijkheid hebben. In 2016 zullen we met een publicatie komen over hoe we met dit soort dilemma's omgaan.

Onderdeel van het nieuwe beleggingsbeleid is dat we jaarlijks onderzoek gaan doen onder deelnemers. De uitkomsten daarvan betrekken we bij de verdere ontwikkeling van het beleid.

Bijeenkomsten en nieuwsbrieven

Het nieuwe beleid hebben we toegelicht in de Pensioen Update die in het najaar naar alle 2,8 miljoen deelnemers, pensioengerechtigden en gewezen deelnemers is gestuurd. Daarnaast was er informatie op abp.nl, onder meer in de vorm van nieuwsberichten^[11], die meer dan in eerdere jaren ingingen op de individuele bedrijven waarin we beleggen. Ook in onze digitale nieuwsbrief publiceren we regelmatig over verantwoord beleggen.

Verantwoord beleggen is een van de onderwerpen die aan de orde kwamen tijdens de bijeenkomsten voor pensioengerechtigden die we in december in 5 verschillende steden organiseerden. Zo'n 350 pensioengerechtigden kregen een toelichting op het nieuwe beleid en konden in discussie met bestuursleden^[12].

[11] In 2015 publiceerden we op abp.nl 22 nieuwsberichten over verantwoord beleggen (ongeveer een derde van het totale aantal nieuwsberichten).

[12] Vanwege de grote belangstelling voor deze bijeenkomsten zijn in februari 2016 5 extra bijeenkomsten georganiseerd waar pensioengerechtigden in discussie konden gaan met bestuursleden over onder meer het beleggingsbeleid.

Met verontruste deelnemers spraken wij over beleggen in fossiele energiebedrijven (Foto: Nichon Glerum)

Wij vinden het belangrijk om met deelnemers en maatschappelijke organisaties te spreken over onze manier van beleggen

Hoe wij klimaatveranderingen helpen tegengaan, legden we uit in onze eerste position paper

Vicevoorzitter José Meijer neemt de handtekeningen in ontvangst van ABP Fossielvrij (Foto: Nichon Glerum)

Klimaatverandering en fossiele energie

Het onderwerp waarover we als verantwoord belegger in 2015 het meest hebben gecommuniceerd met deelnemers en maatschappelijke organisaties, was klimaatverandering. Doorgaans ging het daarbij ook over onze beleggingen in bedrijven die veel gebruikmaken van fossiele energiebronnen als steenkool, aardolie en -gas.

In maart nam vicevoorzitter José Meijer zo'n 10.500 handtekeningen in ontvangst van deelnemers en anderen die ons verzochten geen beleggingen meer te doen in bedrijven die zich bezighouden met de winning, productie en verkoop van fossiele energiebronnen. Binnen 2 jaar zouden we onze beleggingen in kolen-, schaliegas- en teerzandbedrijven van de hand moeten doen. De petitie was georganiseerd door ABP Fossielvrij, een groep deelnemers met grote zorgen omtrent klimaatverandering. Bij de overhandiging, die plaatsvond tijdens een openbare discussiebijeenkomst in het Amsterdamse Pakhuis de Zwijger, legde Meijer uit dat ook wij ons zorgen maken over klimaatverandering, maar dat we denken meer te kunnen bereiken door in deze bedrijven te blijven beleggen en ze aan te zetten tot verduurzaming. Zouden wij onze aandelen verkopen, dan zou onze plek door andere beleggers worden ingenomen en raken wij onze invloed kwijt. Meerdere keren hebben we vervolgens met een delegatie van ABP Fossielvrij gesproken. Ook werkten we mee aan een documentaire die het VPRO-programma Tegenlicht over hen maakte.

In een brief hebben we ons standpunt uitgelegd aan enkele honderden deelnemers die schriftelijk hun zorgen over onze energiebeleggingen kenbaar maakten.

Position papers lichten beleggingsbeleid toe

Wat we doen om klimaatverandering tegen te gaan hebben we ook uitgelegd in de eerste position paper die in december op abp.nl is geplaatst. Hierin maken we op een toegankelijke manier (zowel in het Nederlands als in het Engels) duidelijk hoeveel we hebben belegd in verschillende energiebronnen en wat we verwachten van bedrijven en overheden om gezamenlijk de CO₂-uitstoot te beteugelen. Bij de

position paper hoort een technische bijlage met achtergrondinformatie.

Als onderdeel van het nieuwe beleid zullen we jaarlijks 2 position papers uitbrengen over beleggingsthema's die belangrijk zijn in onze beleggingspraktijk en/of vragen oproepen bij (een deel van) onze achterban. Zo bleek in 2015 uit het televisieprogramma Zwarte Zwanen dat er nog veel onduidelijkheid bestaat over hoe Nederlandse pensioenfondsen omgaan met beleggingen in bijvoorbeeld private equity. Wij zien het als onze verantwoordelijkheid om daar meer duidelijkheid over te verschaffen.

De discussie met deelnemers in Pakhuis de Zwijger
(Foto: Nichon Glerum)

Driekwart van onze deelnemers vertrouwt erop dat wij hun vermogen verantwoord beleggen

Luisteren naar maatschappelijke organisaties

Onderzoek van een mensenrechtenorganisatie hebben we gebruikt voor onze gesprekken met geneesmiddelenproducent Mylan die spierverslappers zou leveren voor executies in gevangenschappen in de Verenigde Staten (meer hierover in het hoofdstuk Bedrijven aansporen tot verduurzaming). Daarnaast spraken we met onder meer een vredesorganisatie over hun onderzoek naar beleggingen in wapenfabrikanten, met een ontwikkelingsorganisatie over landrechten en met een arbeidsveiligheidsorganisatie over de veiligheid op Aziatische scheepswerven. Met milieu- en natuurorganisaties hadden we contact over palmoliebedrijven, biodiversiteit en klimaatverandering. Met onderzoeksorganisaties was overleg over de OESO-richtlijn voor multinationale ondernemingen en het beleggen in fossiele energie.

Grenzen aan de openheid

Voorafgaand aan de aandeelhoudersvergadering van oliemaatschappij Chevron en Australia and New Zealand Banking Group werden we gevraagd om publiekelijk kenbaar te maken hoe wij over bepaalde agendapunten zouden stemmen. Dit gebeurde via standaardmails die door een kleine 300 mensen verstuurd werden via actieplatform Vote your pension. We hebben de briefschrijvers uitgelegd dat ABP zijn stemgedrag bekend maakt op abp.nl na

afloop van aandeelhoudersvergaderingen. Vooraf doen we dat niet omdat we onze stemkeuze tot het laatste moment willen kunnen aanpassen op basis van actuele informatie.

Een verantwoorde en duurzame beleggingspraktijk

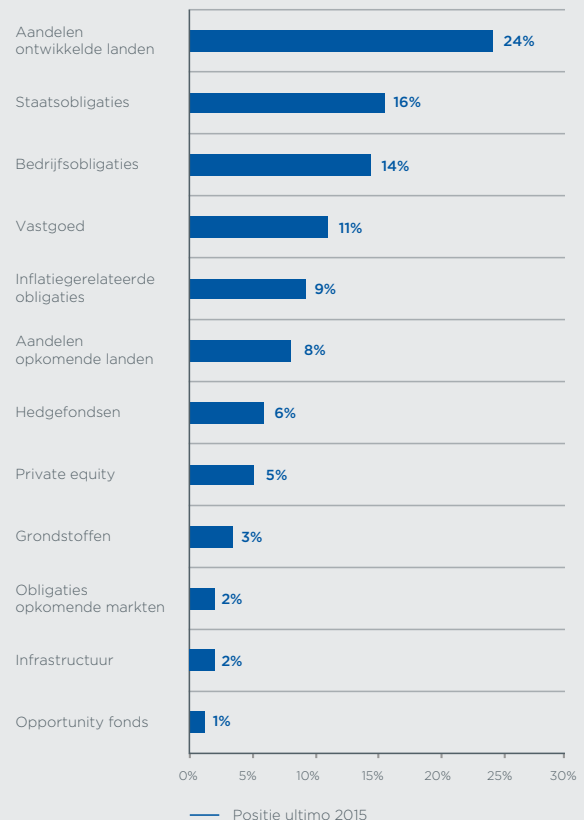
Dit hoofdstuk gaat over de manier waarop binnen de beleggingscategorieën aan verduurzaming wordt gewerkt. Eerst komen de belangrijkste ontwikkelingen uit 2015 aan bod.

Aan het eind volgt een overzicht van hoe we de duurzaamheidsprestaties in de beleggingscategorieën in de gaten houden.

Het pensioenvermogen van onze deelnemers hebben we belegd in aandelen, obligaties (leningen), vastgoed, infrastructuur, private equity, hedgefondsen en grondstoffen. Die verschillende beleggingscategorieën zijn vaak weer onderverdeeld in aparte portefeuilles met een eigen beleggingsstrategie.

Verantwoord beleggen is onderdeel van elke strategie maar wordt niet overal op dezelfde manier uitgevoerd.

Figuur: Waarin is het ABP-vermogen (€ 351 miljard) belegd?

(Foto: Roderik Rottink)

In 2020 willen we voor 58 miljard aan duurzame beleggingen hebben

Onze groene leningen verdubbelden naar bijna 800 miljoen

(Foto: Roderik Rottink)

Meer zicht op private equity-beleggingen

Nieuwe private equity-fondsen waarin wij beleggen, moeten structureel rapporteren over hoe alle bedrijven in hun portefeuille presteren op duurzaamheid en goed bestuur. Speciaal hiervoor hebben we in 2015 samen met Alpinvest (het bedrijf dat een groot deel van onze private equity-beleggingen beheert) en pensioenuitvoerder PGGM een rapportageraamwerk gepresenteerd. Hierin staan doelstellingen (KPI's) op bijvoorbeeld de terreinen gezondheid en werkveiligheid, omkoping en corruptie. Door dit nieuwe raamwerk zal ABP, dat als zogenoemde 'limited partner' in een private equity-fonds geen direct contact heeft met de bedrijven in dat fonds, beter zicht krijgen op hoe duurzaam en verantwoord die bedrijven presteren. Tot nu toe rapporteren de beheerders van fondsen (de general partners) vooral met losse voorbeelden. Om ervoor te zorgen dat ook andere beleggers dit raamwerk kunnen gebruiken, is het aangeboden aan de PRI die wereldwijd het verantwoord beleggen promoot.

Om ook vooraf meer zicht te krijgen op hoe een private equity-fonds presteert op duurzaamheid en goed bestuur hebben we met andere beleggers^[13] gewerkt aan een nieuwe due diligence-vragenlijst. Met ingang van 2016 gebruiken we deze lijst voordat we in een fonds beleggen.

Toename duurzame beleggingen

De beleggingen met een hoge duurzaamheidswaarde zijn in 2015 opnieuw flink toegenomen^[14]. Eind 2015 hadden we hier voor ruim 35,5 miljard euro in belegd. Een jaar eerder was dat nog 29 miljard.

Onder beleggingen met een hoge duurzaamheidswaarde verstaan wij activiteiten die bijdragen aan oplossingen voor maatschappelijke en milieuproblemen zoals: klimaatverandering, waterschaarste en wateroverlast, vervuiling, verlies

van leefgebieden of diersoorten en de behoefte aan microfinanciering. Ook farmaceutische bedrijven die hoog scoren op de Acces to Medicine Index, omdat ze bijdragen aan een toegankelijke gezondheidszorg in landen waar de gemiddelde inkomens laag zijn, vallen hier onder.

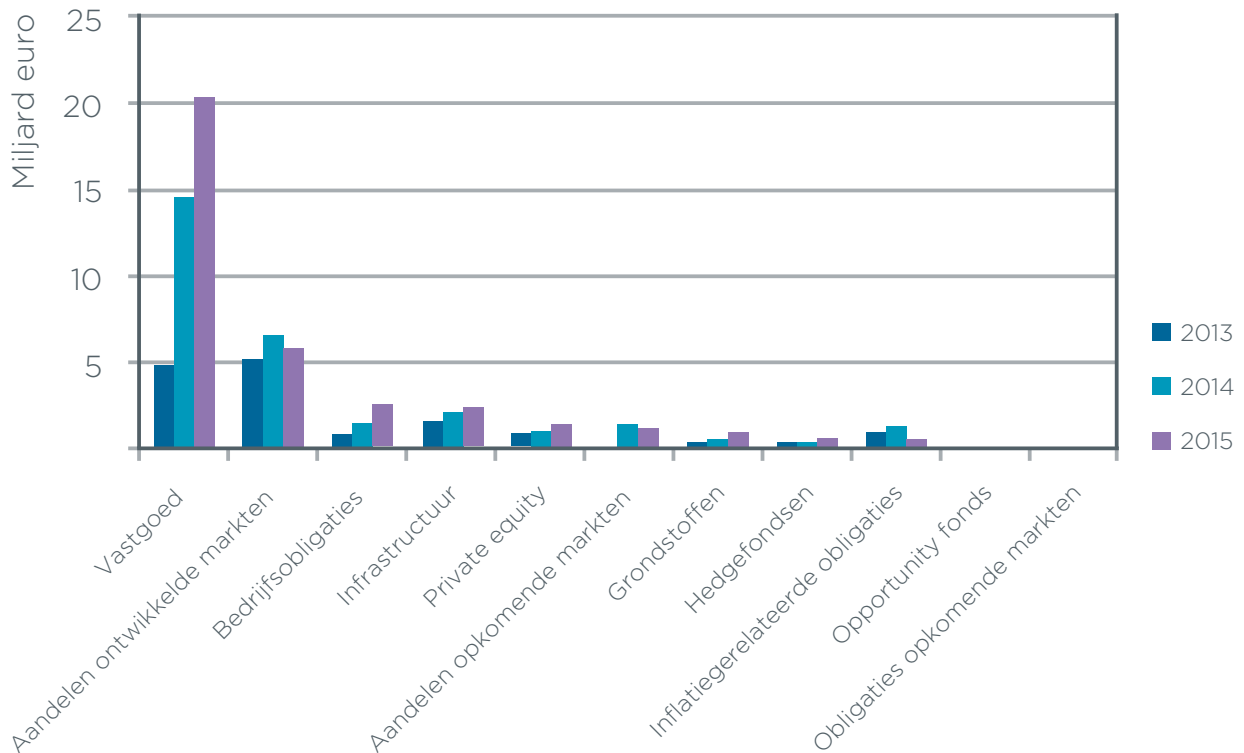
Zoals uit de volgende figuur blijkt, is de stijging het grootst binnen de vastgoedportefeuille (van 14,5 naar ruim 20 miljard). Dit komt door de toename van het aantal zogenoemde green stars: de vastgoedbeleggingen die in de hoogste categorie eindigen bij het jaarlijkse duurzaamheidsonderzoek van de Global Real Estate Sustainability Benchmark (zie verderop: Vastgoedbeleggingen verkleinen milieuoetafdruk). Daarnaast was er een forse groei in de obligatieportefeuille waar het aantal groene leningen meer dan verdubbelde (zie verderop: Groei green bonds zet door). Doordat het totale belegd vermogen in de aandelenportefeuille is afgenomen ten opzichte van vorig jaar, zijn daar ook de beleggingen met een hoge duurzaamheidswaarde (uitgedrukt in euro's) verminderd. Procentueel bleven ze gelijk.

De beleggingen in hernieuwbare energie in de verschillende beleggingscategorieën namen toe van 1,4 naar 2,2 miljard. Dat kwam onder meer door een extra investering in Noorse waterkrachtcentrales. Ook via green bonds werd meer in duurzame energie belegd.

Opvallend was de toename van de beleggingen met hoge duurzaamheidswaarde in de hedgefondsportefeuille naar ruim 600 miljoen euro. Dit kwam onder meer door een betere beoordeling van beleggingen die we al in portefeuille hadden. Ook zijn we gaan beleggen in een hedgefonds dat kapitaal verstrekt aan duurzame energiebedrijven die niet of lastig in aanmerking komen voor leningen bij banken. Op die manier krijgen zij toch de kans om te groeien.

[13] Dit gebeurde binnen de Principles for Responsible Investing. [14] De beleggingen met een hoge duurzaamheidswaarde worden berekend op basis van een door onze beleggingsorganisatie zelfontwikkelde methode. Voor 87% van de gerapporteerde gegevens wordt gebruik gemaakt van informatie van externe informatiebronnen zoals bijvoorbeeld GRESB, de Acces to Medicine Index en het FTSE Russell Low Carbon Economy (LCE) Model. Ook wordt gebruik gemaakt van input van eigen portefeuillemanagers. De in 2012 opgestelde berekeningsmethode is nog steeds in ontwikkeling en wordt ook in 2016 verder aangescherpt.

Figuur: Hoe zijn de beleggingen met hoge duurzaamheidswaarde verdeeld over de beleggingscategorieën?

Onderdeel van onze nieuwe beleid is een nog grotere groei van het aantal beleggingen met hoge duurzaamheidswaarde naar 58 miljard in 2020. Samen met andere beleggers gaan we op zoek naar een gezamenlijke nieuwe definitie voor dit soort ‘extra-duurzame’ beleggingen die moet zorgen voor een betere onderlinge vergelijkbaarheid (zie hoofdstuk: Vooruitblik 2016 en verder).

Groei green bonds zet door

De toename van het aantal green bonds was al ingezet in 2014 en kreeg in 2015 een vervolg. Begin 2015 hadden we 13 green bonds met een totale waarde van zo’n € 300 miljoen. Eind 2015 waren dat er 38 ter waarde van bijna € 800 miljoen. Opvallend was de groei in de Verenigde Staten waar het in green bonds belegde vermogen steeg van \$ 15 miljoen naar \$ 135 miljoen (zo’n € 124 miljoen).

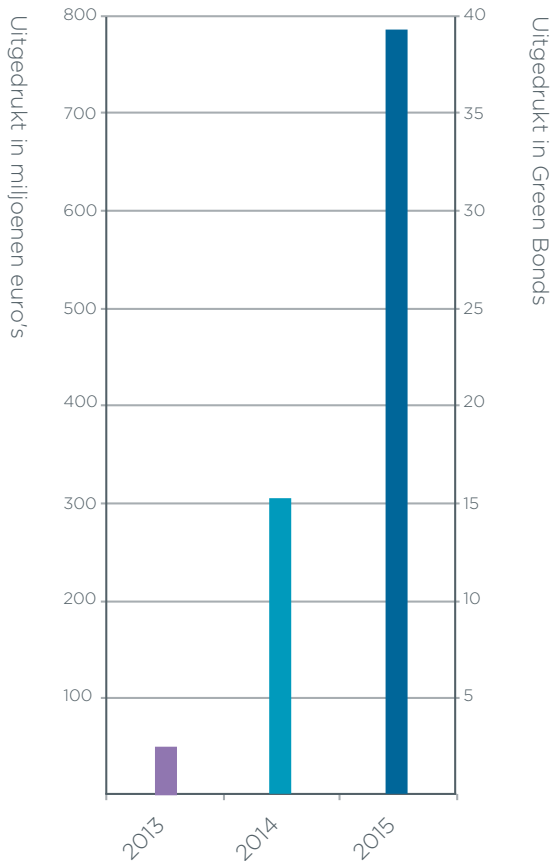
We kunnen de toename goed verklaren. Er komen steeds meer green bonds op de markt die voldoen aan onze verwachtingen wat betreft risico’s en

rendement. Waar ze voorheen vooral werden uitgegeven door ontwikkelingsbanken, komen er nu steeds meer van bedrijven en commerciële banken. Om te waarborgen dat ze van goede kwaliteit zijn en ook daadwerkelijk bijdragen aan verduurzaming, is onze beleggingsorganisatie in 2015 lid geworden van het Climate Bonds Initiative dat hiervoor standaarden ontwikkelt.

Op dit moment is zo’n 1,6% van onze obligatieportefeuille belegd in green bonds. Via een door de Nederlandse energienetbeheerder TenneT uitgegeven bond zijn we voor bijna € 30 miljoen betrokken bij windenergieparken in het Nederlandse en Duitse deel van de Noordzee. Via 2 bonds van de Nederlandse Waterschapsbank wordt ruim € 50 miljoen van ons pensioengeld ingezet voor onder meer werkzaamheden om het land te beschermen tegen de stijgende waterspiegel.

In 2015 hebben we 2 green bonds verkocht omdat ze niet meer voldeden aan onze risico- en rendementsdoelstelling.

Figuur: Hoe groeide onze beleggingsportefeuille met green bonds? Op de linker-as staat het totale bedrag in euro's. Op de rechter-as staat het aantal bonds.

CO2-voetafdruk aandelen terugdringen

Net als in 2014 hebben we voor elk afzonderlijk bedrijf in onze portefeuille met beursgenoteerde aandelen berekend hoeveel van zijn uitstoot voor onze rekening komt, gerelateerd aan het percentage aandelen dat wij bezitten. Wanneer we die aantallen bij elkaar optellen, komen we voor onze hele aandelenportefeuille, waarin zo'n € 110 miljard is belegd, uit op ongeveer 32,5 miljoen ton CO₂. Vorig jaar was dat 30,9 miljoen ton CO₂.

Sinds we drie jaar geleden zijn begonnen met het in kaart brengen van hoeveel van de CO₂-uitstoot van de bedrijven in onze aandelenportefeuille voor onze rekening komt, heeft onze CO₂-voetafdruk^[15] een wisselend verloop laten zien. Nadat hij in 2014 met ongeveer 10 procent was gedaald, vertoonde hij in 2015 een toename met 5%. Omdat onze beleggers nog niet beschikten over toegang tot recente CO₂-

data van bedrijven, hebben zij nog niet actief gestuurd op emissies.

Belangrijk onderdeel van ons nieuwe beleid op verantwoord en duurzaam beleggen is een forse reductie van onze CO₂-voetafdruk die in 2020 25% lager moet liggen. Bij vaststelling van deze ambitie was het uitgangspunt om deze reductie te realiseren ten opzichte van onze CO₂-voetafdruk over 2015. Nu blijkt dat in 2015 sprake was van een (onbedoelde) toename, hebben we besloten de CO₂-voetafdruk van onze portefeuille over 2014 als vertrekpunt te hanteren^[16]. Met andere woorden, we zullen de toename uit 2015 compenseren, en daar bovenop een reductie van 25% in 2020 nastreven.

De berekeningsmethode voor onze voetafdruk hebben we in de loop van 2015 en begin 2016 verder ontwikkeld, en begint nu volwassenheid te tonen. Door verfijning van de methodologie, een betere datakwaliteit en -beschikbaarheid kunnen onze beleggers actief gaan sturen op de CO₂-uitstoot per belegde euro van de beleggingsportefeuille^[17].

In de eerste helft van 2016 zal onze beleggingsorganisatie de benodigde systemen ontwikkelen om deze berekeningen regelmatig te kunnen uitvoeren zodat portefeuillemanagers de meest actuele informatie beschikbaar hebben voor hun beleggingsbeslissingen. Over 2016 verwachten we ook de eerste resultaten te kunnen laten zien van het actief sturen op een verlaging van de uitstoot per belegde euro. Hoewel we hierdoor meer grip zullen krijgen op de CO₂-voetafdruk van onze portefeuille, zullen we de 25% reductiedoelstelling blijven monitoren over de gehele periode tot 2020. Jaarlijkse afwijkingen in de reductie van onze voetafdruk zijn niet uit te sluiten. Afwijkingen kunnen bijvoorbeeld worden veroorzaakt door tijdelijk afwijkende posities vanwege onze andere beleggingsdoelstellingen of door de continue verbetering van de datakwaliteit en verfijning van de methodologie.

[15] De CO₂-voetafdruk is berekend op basis van data van Trucost voor scope 1 en 2 emissies. Hierbij gaat het om de eigen uitstoot en de uitstoot als gevolg van ingekochte elektriciteit. Voor bedrijven waarover Trucost geen gegevens had (2,5% van onze portefeuillewaarde) is gebruik gemaakt van industrie-gemiddelden. De CO₂-voetafdruk moet dan ook worden gezien als een zo goed mogelijke inschatting. De methodologie wordt steeds verder verfijnd.

[16] In het rapport van vorig jaar rapporteerden we over emissies in het jaar 2013 op basis van onze portefeuille in 2013. Omdat emissiedata met een grote vertraging beschikbaar komen, keken we altijd terug. Aangezien we als onderdeel van ons nieuwe beleid willen gaan sturen op emissies, moeten we dat veranderen. Onze beleggingsorganisatie zal ieder half jaar de meest recente emissiedata inladen in de beleggingssystemen. Ons reductiedoel van 25% in

Via groene leningen zijn we betrokken bij windparken en projecten om Nederland te beschermen tegen de stijgende waterspiegel

(Foto: Roderik Rottink)

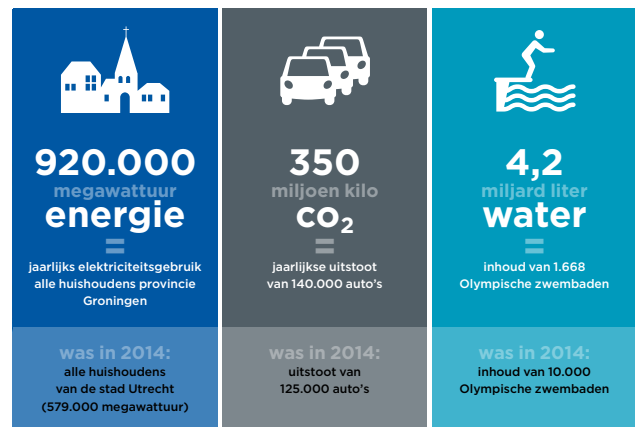
Vastgoedbeleggingen verkleinen milieuoetafdrak

De kantoren, winkelcentra, woningen en hotels waarin wij beleggen, hebben in 2015 hun elektriciteitsverbruik flink teruggedrongen. Ook reduceerden ze hun CO₂-uitstoot en hun waterverbruik, alhoewel die laatste daling beduidend minder indrukwekkend was dan een jaar eerder. Dat blijkt uit het meest recente onderzoek van de Global Real Estate Sustainability Benchmark (GRESB). Het onderzoek laat zien dat onze vastgoedfondsen in 2015 opnieuw verantwoord en duurzamer zijn gaan opereren.

GRESB, dat in 2009 mede door onze beleggingsorganisatie is opgericht om de duurzaamheidsprestaties van vastgoed te meten, doet jaarlijks een vergelijkend onderzoek waarbij niet alleen wordt gekeken naar milieufactoren maar ook naar zaken als werkveiligheid, het betrekken van belanghebbenden en het tegengaan van omkoping en corruptie. Onze beleggingen scoren goed in het

GRESB-overzicht. Terwijl de GRESB-deelnemers gemiddeld 56 punten halen op een schaal van 0 tot 100, behaalt onze vastgoedportefeuille een score van 65. Daarmee is er een duidelijke toename ten opzicht van vorig jaar toen we 7 punten lager scoorden.

Figuur: Met hoeveel verminderde de milieuoetafdrak van het vastgoed waarin wij beleggen?¹⁷⁹

Nieuwe duurzaamheidsstandaard voor infrastructuur

Om beter zicht te krijgen op de duurzaamheidsprestaties van onze infrastructuurbeleggingen (zoals windmolenparken, wegen, havens, ziekenhuizen en scholen) heeft onze beleggingsorganisatie samen met 10 andere grote vermogensbeheerders GRESB Infra opgericht. Fondsen die deze beleggingen beheren, zullen voortaan jaarlijks een uitgebreide vragenlijst moeten invullen over hoe ze omgaan met zaken als de veiligheid van hun werknemers, belangen van omwonenden, energieverbruik en het hergebruik van afval. Voor nieuwe beleggingen is deelname aan GRESB Infra verplicht en bestaande beleggingen zullen worden aangespoord om ook mee te doen. De uitkomsten zullen we gebruiken om de beleggingen ertoe aan te zetten hun prestaties te verbeteren.

GRESB Infra werd in september gepresenteerd op speciaal daarvoor georganiseerde bijeenkomsten in Londen en New York. De presentatie in New York vond plaats op het Amerikaanse kantoor van onze beleggingsorganisatie waar de voorzitter van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties liet

2020 wordt berekend ten opzichte van uitstootcijfers die beschikbaar waren op 30 september 2014 en onze aandelenportefeuille zoals die eruit zag op 31 maart 2015. [17] De totale uitstoot van de bedrijven in onze portefeuille die aan ons is toe te rekenen, zullen we gaan delen door de hoeveelheid euro's die we (op de momenten van inleg van vermogen) in aandelen hebben belegd. Op die manier kunnen we de CO₂-voetafdruk laten zien per belegde euro. Daarmee corrigeren we voor prijsfluctuaties en wijzigingen in de omvang van het vermogen dat we in onze aandelenportefeuille beleggen, want we willen niet dat die invloed hebben op het al dan niet realiseren van de doelstelling.

weten het nieuwe initiatief te ondersteunen. De resultaten van het eerste GRESB Infra-onderzoek worden eind 2016 gepubliceerd.

Externe beheerders verduurzamen verder

Van de 27 externe beheerders die onze beleggingsorganisatie inschakelt om een deel van ons aandelenbezit te beheren, zijn er 22 meer aandacht gaan besteden aan duurzaamheid en goed bestuur. Dat blijkt uit een onderzoek dat voor het derde achtereenvolgende jaar is gedaan. Het onderzoek kijkt naar wat externe beheerders doen op 7 verschillende terreinen. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om hun beleid voor duurzaamheid en goed bestuur, hoe ze er aandacht voor hebben in hun dagelijkse beleggingsbeslissingen (integratie), wat ze doen om bedrijven aan te zetten tot beter presteren (engagen) en hoe ze daarover rapporteren. Op dat laatste terrein werd de meeste voortgang geboekt. Dertien van de onderzochte beheerders scoorden hier beter. Negen werden actiever in sectornetwerken, 11 kregen een steviger beleid.

Wat totaalscore betreft bleven 2 beheerders stabiel, 3 andere gingen licht achteruit. De uitkomsten van dit onderzoek worden gebruikt om samen met de beheerders te bespreken hoe ze zich verder kunnen ontwikkelen. Met de 3 beheerders die bij het vorige onderzoek (in 2014) een teruggang lieten zien, hebben we ook dergelijke gesprekken gevoerd. Die beheerders vertonen in het onderzoek van dit jaar onderzoek een duidelijke verbetering.

Verantwoord beleggen en rendement

Het is onze overtuiging dat beleggers betere beleggingsbeslissingen nemen als ze structureel aandacht schenken aan duurzaamheidsfactoren en verantwoord ondernemen. Op die manier krijgen ze een completer beeld van kansen en risico's. Dat verantwoord en duurzaam ondernemen niet ten koste hoeft te gaan van het financieel rendement wordt ondersteund door een vorig jaar uitgebrachte metastudie van ruim 200 academische onderzoeken^[20].

De verkoop van onze aandelen van kabel- en telecombedrijf Altice is een voorbeeld van een beleggingsbeslissing uit 2015, genomen op basis van duurzaamheidsfactoren en verantwoord

ondernemen, die heeft bijgedragen aan goede resultaten. De verkoop vond plaats kort voordat de koers van de onderneming flink onderuitging (in ruim 4 maanden tijd verloren de aandelen twee derde van hun waarde). Het oorspronkelijk in Luxemburg gevestigde bedrijf maakte in 2015 een overstap naar Nederland waar het de randen van de wetgeving opzocht. Hierdoor kon alle zeggenschap in handen blijven van de bestuursvoorzitter, die tevens oprichter en grootaandeelhouder was. Mede omdat er geen sprake was van een evenwichtige verdeling van invloed tussen bestuur, raad van commissarissen en aandeelhouders maakten wij ons grote zorgen. Bovendien was dit in onze ogen strijdig met de geest van de Nederlandse corporate governance-code.

Integratie in het beleggingsproces

Hoe de aandacht voor milieu, sociaal beleid en goed ondernemingsbestuur een plek heeft gekregen in de verschillende beleggingsstrategieën staat in het overzicht hieronder.

Van alle beleggingen verwachten we dat ze handelen in lijn met de afspraken die in VN-verband zijn gemaakt over hoe bedrijven moeten omgaan met mensenrechten, arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu^[21]. Het uitsluitingsbeleid geldt eveneens voor de gehele portefeuille^[22].

De zogenoemde bedrijfstak-raamwerken die onze beleggingsorganisatie heeft ontwikkeld, geven de interne portefeuillemanagers inzicht in de grootste risico's op de terreinen duurzaamheid en goed bestuur in 38 verschillende bedrijfstakken. De landenrisicometer, die ontwikkeld is in samenwerking met onderzoeksbureau Sustainalytics, geeft zicht op deze risico's in verschillende landen.

Verder worden voorstellen voor nieuwe beleggingen (boven een bepaalde omvang) in niet-beursgenoteerde ondernemingen en nieuwe mandaten voor externe beheerders ook beoordeeld door specialisten op het terrein van duurzaamheid en goed bestuur. Zij hebben niet alleen adviesrecht maar zijn (indien nodig) ook betrokken bij het opstellen van de voorwaarden in de overeenkomsten die de basis vormen voor de nieuwe beleggingen.

[19] Het gaat hierbij om de totale besparingen van alle vastgoedbedrijven waarin we beleggen. Ze zijn niet gerelateerd aan het aandeel dat wij ervan bezitten.

[20] Voor hun studie 'From the stockholder to the stakeholder; how sustainability can drive financial outperformance' analyseerden Gordon Clark, Andreas Feiner en Michael Viehs oorspronkelijk meer dan 190 verschillende academische studies over verantwoord ondernemen en verantwoord beleggen. Van de in 2014 uitgebrachte studie verscheen in maart 2015 een geactualiseerde versie waarin het aantal geanalyseerde studies tot boven de 200 was gebracht.

Hoe kent ABP de duurzaamheidsprestaties van zijn beleggingen?

Aandelen in eigen beheer	Portefeuillemanagers maken gebruik van het in eigen huis ontwikkelde dashboard dat laat zien hoe een bedrijf scoort op milieu, sociaal beleid en goed ondernemingsbestuur. In het dashboard staan ook onze correspondentie en gesprekken met dat bedrijf over deze onderwerpen, ons stemgedrag en de analyses van 3 onafhankelijke onderzoeksbureaus.
Aandelen externe beheerders	Bij elk stukje vermogen dat bij een externe beheerder wordt ondergebracht, controleren we of dit gebeurt in overeenstemming met het beleid voor verantwoord beleggen. De beheerders zijn in 2015 voor het derde achtereenvolgende jaar doorgelicht op de aandacht die zij geven aan milieu, sociaal beleid en goed ondernemingsbestuur. De uitkomsten worden met hen besproken.
Staatsobligaties	We beleggen niet in landen waarvoor de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties een wapenembargo heeft afgekondigd. De landenrisicometer wordt gebruikt bij de analyse van kansen en risico's van beleggingen in opkomende markten als Brazilië en India.
Bedrijfsobligaties	Interne portefeuillemanagers hebben toegang tot het in eigen huis ontwikkelde dashboard dat een indruk geeft van hoe een bedrijf scoort op milieu, sociaal beleid en goed ondernemingsbestuur. Portefeuillemanagers nemen in hun beleggingsvoorstellen de duurzaamheidsscores op. Als die lager zijn dan de scores van vergelijkbare bedrijven, volgt een meer gedetailleerde analyse.
Inflatie-gecorrigeerde leningen	Alle beleggingsvoorstellen worden beoordeeld door specialisten op het terrein van duurzaamheid en goed ondernemingsbestuur.
Vastgoed	Van alle nieuwe niet-beursgenoteerde vastgoedbeleggingen wordt verwacht dat ze voor de hele beleggingsperiode meedoen met de Global Real Estate Sustainability Benchmark, de duurzaamheidsvergelijker voor vastgoed. Dit betekent een toetsing vooraf en een jaarlijkse meting van de prestaties. Waar nodig wordt een dialoog gestart om de prestaties te verbeteren. Dit laatste gebeurt ook met het beursgenoteerde vastgoed.
Infrastructuur	Infrastructuurfondsen zullen met ingang van 2016 jaarlijks een uitgebreide vragenlijst invullen van GRESB Infra over hoe ze omgaan met onder andere de veiligheid van hun werknemers, belangen van omwonenden, energieverbruik en hergebruik van afval. Voor nieuwe beleggingen is deelname aan het in 2015 opgerichte GRESB Infra verplicht. Bestaande beleggingen worden aangespoord om ook mee te doen. De uitkomsten worden gebruikt om de beleggingen ertoe aan te zetten hun prestaties te verbeteren.
Hedgefondsen	Van alle fondsen waarvoor dat relevant is, wordt verwacht dat ze een beleid hebben met aandacht voor milieu, sociaal beleid en goed ondernemingsbestuur. Het beleid moet gepubliceerd zijn op hun website of worden toegestuurd. Fondsen die geen beleid hebben, krijgen opdracht om binnen een afgesproken termijn zo'n beleid op te stellen en te implementeren. Onze beleggingsorganisatie hanteert hierbij een op maat gesneden aanpak waarbij de strategie van een fonds grotendeels bepaalt hoe de eisen eruit zien. Hedgefondsen worden aangemoedigd om lid te worden van de Hedge Fund Standards Board die transparantie, integriteit en goed ondernemingsbestuur promoot.
Private equity	Van private equity-managers wordt verwacht dat ze een beleid hebben dat aansluit bij onze aanpak van verantwoord en duurzaam beleggen. Belangrijk is ook dat ze transparant zijn over hun prestaties op dit terrein. Om dit te stimuleren, hebben we (in 2012) bijgedragen aan het opstellen van het ESG Disclosure Framework. Nieuwe private equity-fondsen sporen we aan om via het door ons in 2015 ontwikkelde raamwerk te rapporteren over wat de bedrijven binnen het fonds presteren op het terrein van duurzaamheid en goed bestuur.
Grondstoffen	Niet-beursgenoteerde grondstoffenfondsen moeten aantonen dat ze zowel voldoen aan de principes van de UN Global Compact, als aan meer gedetailleerde regels van bijvoorbeeld de International Finance Corporation (IFC). Welke extra standaarden en vereisten precies van toepassing zijn, is afhankelijk van de grondstof en het fonds waarin wordt belegd. Met elke manager die actief is in landen met grotere risico's op de terreinen duurzaamheid en goed bestuur, vinden jaarlijks ontmoetingen plaats. Locaties met een verhoogd risico worden regelmatig bekeken. Onze beleggingsorganisatie stuurt jaarlijks een vragenlijst naar alle managers en wil direct geïnformeerd worden over belangrijke incidenten zoals ernstige ongelukken. Managers van beleggingen in landbouwactiviteiten rapporteren over hoe ze de Principles for Responsible Investment in Farmland toepassen.

[21] Uitzonderingen hierop komen ter sprake in het hoofdstuk Uitsluitingen.

[22] Meer hierover in het hoofdstuk Uitsluitingen.

Bedrijven aansporen tot verduurzaming en beter bestuur

Wanneer er zorgen zijn over de duurzaamheid van de bedrijfsvoering of de bestuurspraktijk worden bedrijven hierop aangesproken.

Dit gebeurt op verschillende manieren en varieert van het geven van een mening tot een intensief en soms langdurig proces dat gericht is op verandering. Dat laatste wordt een engagement genoemd. Zo'n engagement kan verschillende vormen aannemen afhankelijk van het bedrijf, de aard en omvang van de belegging en het onderwerp dat speelt. In bijlage 1 staat een overzicht van alle bedrijven waarmee in 2015 contact was over duurzaamheid en goed bestuur.

Daarnaast wordt invloed uitgeoefend door te stemmen op aandeelhoudersvergaderingen. Met praktische en inhoudelijke ondersteuning van een extern bureau bracht onze beleggingsorganisatie in 2015 zijn stem uit op 4.446 (was: 4.735^[23]) vergaderingen van

beursgenoteerde bedrijven waarin ons vermogen is belegd. Op basis van ons stembeleid werd gestemd over bijna 47.000 voorstellen. Hoe bij elke afzonderlijke onderneming is gestemd, staat op abp.nl^[24].

Met welke bedrijven er een dialoog was in 2015 en over welk soort onderwerp(en) werd gesproken, is te zien in het overzicht in bijlage 1. Het is niet mogelijk om in een beknopt verslag inhoudelijk in te gaan op alle onderwerpen die aan de orde werden gesteld. Hieronder volgt een selectie van wat we hebben gedaan op de terreinen van de UN Global Compact, die een belangrijke rol speelt binnen ons beleid, en aan de bevordering van goed ondernemingsbestuur.

[23] Dat dit aantal lager ligt dan vorig jaar (4.735) komt doordat er minder bedrijven in portefeuille zaten. In totaal werd gestemd op 98,5% van de aandeelhoudersvergaderingen van de bedrijven waarin we beleggen. [24] <https://www.abp.nl/over-abp/beleggen/hoe-oefenen-we-invloed-uit.aspx>

Shell stopte met zijn omstreden olieboringen in Alaska (Foto: Elaine Thompson)

Shells boorplannen op de Noordpool waren te riskant voor milieu en aandeelhouders

Met goed personeelsbeleid won hotelketen Lemon Tree de jaarlijkse Asian Human Capital Award

Een op de tien Lemon Tree-medewerkers heeft een lichamelijke of verstandelijke beperking

MILIEU EN KLIMAATVERANDERING

Van bedrijven verwachten we dat ze een goed inzicht hebben in de milieurisico's die ze lopen en een beleid over hoe ze daarmee moeten omgaan. Het grootste risico op dit moment, dat vrijwel al onze beleggingen raakt, is klimaatverandering. Met name voor energiebedrijven en bedrijven die veel CO₂ uitstoten tijdens hun productieproces is het cruciaal om hier goed op in te spelen. Ook vastgoed kan een belangrijke rol spelen bij het terugdringen van de uitstoot.

Shell en het Noordpoolgebied

Op de aandeelhoudersvergadering van Shell in het voorjaar hebben we openlijk onze twijfel uitgesproken over de plannen van de Nederlands-Engelse oliemaatschappij om naar olie te gaan boren in het Noordpoolgebied. Dit gebeurde kort nadat de Amerikaanse overheid toestemming had gegeven voor proefboringen. Mede op basis van informatie van milieuorganisatie Greenpeace en deskundigen uit de oliewereld hadden we grote twijfels bij de risico's van het project, zowel voor het milieu als voor de aandeelhouders. Die twijfels werden niet weggenomen door een bezoek van een van onze medewerkers aan het gebied waar zou worden geboord. Shell hebben we erop gewezen dat het beter zijn kaarten kon zetten op het ontwikkelen van gas- en olievelden voor de kust van Brazilië. We waren dan ook tevreden met de aankondiging van Shell na de eerste proefboringen dat het zou stoppen met de activiteiten in het Arctisch gebied.

Fracking

Olie- en gasbedrijven houden zich steeds beter aan onze richtlijnen voor het winnen van schaliegas en -olie die we enkele jaren geleden hebben vastgesteld. Dat blijkt uit het eind 2015 verschenen onderzoek *Disclosing the facts*. *Disclosing the facts* rapporteert jaarlijks hoe de 30 grootste olie- en gasbedrijven die fracking^[25] inzetten, hun beleggers informeren over bijvoorbeeld het gebruik van giftige chemicaliën, de uitstoot van afvalgassen, waterverbruik en hun invloed op lokale gemeenschappen. In 2015 is met 8 bedrijven hierover gesproken. Op een na lieten ze in het laatste rapport een duidelijke vooruitgang zien.

Afstoten kolen

Het Chinees windenergiebedrijf Longyuan hebben we gevraagd om zijn kolenactiviteiten (ongeveer 10% van het totaal) te heroverwegen en te bezien of een volledige overstap naar hernieuwbare energie niet aantrekkelijker is. We verwachten dat hierdoor de waarde van dit bedrijf zal stijgen omdat steenkool op dit moment zorgt voor matige rendementen en risico's met zich meebrengt. Het bedrijf is nog niet zo ver maar we blijven hierover in gesprek.

Stemmen voor CO₂-reductie

Samen met andere beleggers^[26] hebben we gewerkt aan resoluties voor de aandeelhoudersvergaderingen van mijnbouwbedrijven Glencore, Rio Tinto en Anglo American die in 2016 in stemming worden gebracht. Wij willen dat deze bedrijven duidelijker rapporteren over hoeveel CO₂ ze uitstoten, hoe ze reductiedoelen verbinden aan hun beloningsbeleid, hoe ze inspelen op mogelijke nieuwe klimaatmaatregelen van overheden en wat ze doen aan lobby op dit terrein.

Bij Shell en BP stemden we afgelopen jaar voor aandeelhoudersresoluties met een zelfde strekking. Beide resoluties werden door het bestuur overgenomen. Bij Apple stemden we tegen een resolutie van aandeelhouders om meer inzicht te geven in de risico's die Apple loopt als gevolg van mogelijke overheidsmaatregelen tegen klimaatverandering op landelijk, statelijk en lokaal niveau. Apple geeft al voldoende informatie op dit terrein.

In totaal stemden we over ruim 100 aandeelhoudersresoluties over milieuonderwerpen. Ongeveer twee derde daarvan hebben we gesteund. Zo konden de meeste resoluties over het tegengaan van klimaatverandering en het terugbrengen van de uitstoot van broeikasgassen op onze stem rekenen. De meeste tegenstemmen (28) brachten we uit in Japan waar op meerdere vergaderingen vergaande voorstellen werden gepresenteerd om te stoppen met kernenergie en over te stappen op hernieuwbare bronnen. Alhoewel we de overgang naar een duurzame energievoorziening steunen,

[25] Bij fracking wordt olie of gas gewonnen uit hard schaliegesteente dat hiervoor eerst gebroken moet worden. Dat laatste gebeurt door grote hoeveelheden water, zand en chemicaliën in de grond te spuiten. [26] We werken hierbij samen met de zogenoemde Aiming for A-coalitie die een dialoog voert met de 10 grootste beursgenoteerde mijnbouw- en nutsbedrijven in Groot-Brittannië om ze aan te zetten tot minder CO₂-uitstoot.

waren deze voorstellen volgens ons niet de juiste manier om daaraan te werken. Sommige schreven te gedetailleerd voor wat het management zou moeten doen, andere zouden in de praktijk neerkomen op een verbod om nog nucleaire energie te gebruiken.

MENSENRECHTEN

De UN Global Compact, die één van de grondslagen is van ons verantwoord beleggingsbeleid, zegt dat bedrijven niet medeplichtig mogen zijn aan mensenrechtenschendingen. Ook moeten ze voorkomen dat hun activiteiten daartoe leiden of eraan bijdragen.

Geen medicijnen voor doodstraf

Nadat het Amerikaanse farmaceutisch bedrijf Mylan niet voldaan had aan ons verzoek om zeker te stellen dat zijn spierverslappers niet kunnen worden gebruikt bij het voltrekken van de doodstraf, hebben we onze Mylan-aandelen verkocht. Naar aanleiding van informatie van een NGO over het gebruik van Mylans rocuronium bromide bij executies in de VS werd contact opgenomen met het bedrijf. Mylan verklaarde vervolgens op zijn website dat het niet de bedoeling is dat zijn producten bij executies worden gebruikt. Het bedrijf wilde niet duidelijk maken welke maatregelen het nam om daadwerkelijke inzet bij executies te voorkomen en ook niet of het spierverslappers leverde aan Amerikaanse gevangenen die het bij het uitvoeren van doodstraffen zouden gebruiken. In een later gesprek gaf Mylan aan dat in zijn leveringscontracten een bepaling staat over het onbedoelde gebruik van zijn producten. Toezicht op het nakomen hiervan is er niet. Voor ons is dat onvoldoende.

Herhaling van misstanden voorkomen

Nadat wij hierom hadden gevraagd, heeft het Brits-Deense beveiligingsbedrijf G4S meer publieke informatie gegeven over hoe het zijn mensenrechtenbeleid toepast en wat het heeft geleerd van klachten van stakeholders over activiteiten in Israël, Cuba en Papoea-Nieuw-Guinea.

Ook kondigde het een centralisering aan van de klachtenprocedures. Hiermee kan het management mogelijke misstanden op lokaal niveau eerder op het spoor komen.

Oliebedrijf Chevron reageerde eveneens positief op onze suggestie om zijn klachtenprocedures te centraliseren.

Het Chinese mijnbouwbedrijf Zijin Mining, dat zijn activiteiten in Peru na hevige protesten van de lokale bevolking had stilgelegd, heeft toegezegd de mogelijkheden van een klachtenprocedure te gaan onderzoeken. Met als doel dat betrokkenen op lokaal niveau hun zorgen bij de onderneming kenbaar kunnen maken. Dit heeft nog niet tot zichtbare resultaten geleid. We zullen dit blijven volgen.

Ondernemen in betwist gebied

Oliebedrijf Total gaf ons een toelichting over zijn omgang met bevolkingsgroepen in de Westelijke Sahara. Deze streven naar onafhankelijkheid van Marokko, dat dit gebied ziet als zijn grondgebied. De Franse onderneming had van de Marokkaanse overheid een licentie gekregen om voor de kust van de Westelijke Sahara olie te zoeken. Wij wilden er zeker van zijn dat Total handelde in lijn met de internationale regelgeving voor betwiste gebieden. Die stelt dat bij het winnen van delfstoffen de belangen van lokale gemeenschappen moeten worden gediend en dat ze moeten meeprofiteren van de opbrengsten.

Total gaf ons een toelichting op de gesprekken die het met de lokale gemeenschappen had gevoerd. Er was afgesproken om eventuele toekomstige

opbrengsten gelijkwaardig te verdelen. Total heeft ons een paar maanden na ons gesprek laten weten dat het zijn licenties niet heeft verlengd en niet langer actief is in de Westelijke Sahara.

Stemmen over mensenrechten- en arbeidsrechtenresoluties

Op de aandeelhoudersvergadering van 19 bedrijven stemden we voor 6 voorstellen over mensenrechten en arbeidsrechten. Zo steunden we bij Caterpillar (machinebouwer), Kroger (supermarktketen) en T-Mobile US (telecom) voorstellen voor meer

informatie over maatregelen om mensenrechtenschendingen tegen te gaan. Bij Facebook, Amazon.com en nog 11 andere bedrijven steunden we soortgelijke resoluties niet omdat deze bedrijven naar onze mening al voldoende doen en extra verplichtingen onnodige lasten opleveren. Overigens maakten de resoluties over mensen- en arbeidsrechten nog geen 2% uit van alle resoluties die aandeelhouders in 2015 indienden op de vergaderingen van bedrijven waarvan wij aandelen bezitten.

FATSOENLIJKE ARBEIDSSOMSTANDIGHEDEN

Wij willen dat werknemers van de bedrijven waarin wij beleggen zich vrij kunnen verenigen in vakbonden en collectief kunnen onderhandelen over arbeidsvoorwaarden. Kinderarbeid, gedwongen arbeid en discriminatie op de werkvloer zijn niet acceptabel. Goed personeelsbeleid kan de waarde van een belegging vergroten.

Veilige havens

LBC Tank Terminals paste zijn veiligheidsbeleid aan nadat wij dat hadden voorgesteld. Naar aanleiding van een dodelijk ongeluk in de Rotterdamse haven in 2014, maakte het bulkopslagbedrijf voor chemische en olieproducten centrale afspraken voor de veiligheidsvoorschriften die gelden in alle havens waarin het is gevestigd. Een nieuw 3-jarig programma moet ervoor zorgen dat het bedrijf beter presteert op veiligheid dan vergelijkbare bedrijven. Een speciale bestuurscommissie, waarin ook wij zitting hebben, zal hierop toezien. Bij een bezoek aan de LBC-vestiging in Antwerpen heeft een van onze specialisten gezien hoe de veiligheidsvoorschriften worden toegepast.

Betrokken medewerkers

ABP heeft samen met supermarktketens Ahold en Sainsbury's bijgedragen aan een handleiding van de Principles for Responsible Investing (PRI) voor beleggers om winkelketens aan te zetten tot meer openheid over hun personeelsbeleid. Tevreden en betrokken werknemers zijn volgens de PRI goed voor een onderneming omdat ze langer in dienst

blijven en gemiddeld productiever zijn. De beleggers die de PRI-handleiding maakten, willen dat winkelketens meer informatie geven over bijvoorbeeld hun personeelsverloop en wat ze doen om hun medewerkers te trainen.

De Indiase hotelketen Lemon Tree, die voor ongeveer 15% eigendom is van ABP, heeft de Asian Human Capital Award gewonnen. Het bedrijf (25 hotels in 16 verschillende steden) kreeg de prijs omdat het veel werk maakt van het in dienst nemen van mensen die doof of slechthorend zijn of het syndroom van Down hebben. Van de ongeveer 3.200 medewerkers heeft 11% een lichamelijke of verstandelijke beperking. Vier jaar geleden lag het percentage nog op 6. De Asian Human Capital Award wordt jaarlijks toegekend aan 2 bedrijven in Azië met een vernieuwend personeelsbeleid dat een voorbeeld is voor andere bedrijven.

Goed werk in de kleding- en textielsector

Met een modemerken waarin we beleggen via een van onze private equity-fondsen spraken we over zijn duurzaamheidsprestaties. In een overzicht van een Nederlandse NGO stond dit merk onderaan omdat het geen enkele informatie verstreekte over onder meer de arbeidsomstandigheden in zijn kledingfabrieken en zijn milieubeleid. Omdat we als belegger (limited partner) geen rechtstreeks contact hebben met de bedrijven in onze private equity-fondsen, zijn we samen met de beheerder (general partner) op bezoek geweest.

Grondstoffenbedrijf Glencore publiceerde zijn beleid om corruptie tegen te gaan nadat wij daarop hadden aangedrongen

Nadat wij geconstateerd hadden dat het bedrijf veel meer doet dan het meldt, kondigde het aan meer te gaan publiceren.

Op ons aanwijzen heeft kledingbedrijf H&M contact opgenomen met een fabriek in Birma die werk liet uitvoeren door een bedrijf dat niet voorkwam op de lijst van goedgekeurde toeleveranciers op de H&M-site. ABP was de toeleverancier eind 2014 op het spoor gekomen tijdens een werkbezoek aan kledingfabrieken in Birma en Bangladesh. H&M, dat internationaal vooroploopt bij het informatie verstrekken over zijn fabrieken en hun

toeleveranciers, heeft de interne procedures aangescherpt. Ook heeft H&M een workshop georganiseerd voor zijn fabrieken in Birma over waarom het zo belangrijk is om transparant te zijn over de bedrijven die betrokken zijn bij de kledingproductie.

Ook met het Spaanse modeconcern Inditex (moederbedrijf van onder meer Zara) en het Chinese Li & Fung is gesproken over scherper toezicht op de arbeidsomstandigheden in de productieketen.

GEDRAG EN CULTUURVERANDERING

Metaal- en grondstoffenbedrijf Glencore publiceerde zijn beleid om corruptie tegen te gaan, ondertekende de uitgangspunten van de UN Global Compact, herzag zijn interne gedragscode en kondigde een externe bestuursevaluatie aan. Over deze en andere zaken was ABP al een aantal jaren met het Zwitsers-Britse bedrijf in gesprek. Met Glencore, dat een flink deel van zijn omzet uit de steenkoolwinning haalt, zullen we blijven praten over hoe het inspeelt op klimaatverandering en het toezicht op de werkveiligheid.

Oliebedrijf Cobalt heeft zijn eerste duurzaamheidsverslag gepubliceerd. Het Amerikaanse bedrijf was beschuldigd van corruptie vanwege zijn activiteiten in Angola, die ook werden onderzocht door de Amerikaanse justitie en toezichthouder SEC. Cobalt heeft zijn Angolese bezittingen inmiddels verkocht. Daardoor loopt het minder risico's. Wel blijft het ze voorlopig nog managen.

Cultuurverandering bij Volkswagen

Bij Volkswagen hebben we erop aangedrongen dat het bedrijf gaat werken aan een cultuurverandering. Dit naar aanleiding van het schandaal met de sjoemelsoftware die Volkswagen gebruikte om de CO2-uitstoot van zijn auto's in de Verenigde Staten gunstiger voor te stellen. Een meer open cultuur is vereist om leidinggevendenden binnen het bedrijf beter te kunnen aanspreken op foutief gedrag en de strategie. Ook willen we dat Volkswagen op zoek gaat naar nieuwe bestuurders die zich meer onafhankelijk kunnen opstellen.

ABP spreekt ook met bedrijven over hun ondernemingsbestuur om problemen voor te zijn. Het Chinese vastgoedbedrijf Dalian Wanda stelde op ons verzoek een klokkenluidersregeling in. Verder werd er een chief financial officer (CFO) aangesteld die verantwoordelijk is voor het financiële beleid van de snel groeiende Wanda Groep waaronder bioscopen, winkelcentra en een jachtenbouwer vallen.

BESTUURDERS MET OOG VOOR AANDEELHOUDERS

Wij hechten grote waarde aan een goed ondernemingsbestuur dat gevarieerd is samengesteld, een duidelijke taakverdeling kent tussen uitvoering en toezicht en voldoende aandacht heeft voor minderheidsaandeelhouders zoals pensioenfondsen.

In het Koreaanse parlement lichtten we onze bezwaren toe tegen de Samsung-fusie

Bestuurders van ondernemingen moeten voldoende oog hebben voor onze belangen als aandeelhouder

Omstreden fusie in Zuid-Korea

We stemden tegen de fusie van het Zuid-Koreaanse bouwbedrijf Samsung Construction & Trading met het eveneens Koreaanse Cheil (reclame en marketing). De reden hiervoor was dat Cheil veel te weinig wilde betalen voor de aandelen van Samsung C&T, dat net als Cheil nauwe banden onderhoudt met Samsung Electronics. ABP als aandeelhouder zou hierdoor ongeveer € 21 miljoen mis lopen.

Omdat ruim twee derde deel van de aandeelhouders wel met het overnamebod van Cheil akkoord ging, ging de fusie door.

Tijdens een hoorzitting die het Koreaanse parlement achteraf over deze zaak organiseerde, lichtte onze Aziatische specialiste op het terrein van ondernemingsbestuur toe waarom wij tegen de fusie stemden, terwijl het Koreaanse ambtenarenpensioenfonds NPS een stem voor uitbracht. Vooraf had ABP al in de lokale en internationale media (New York Times, Bloomberg Business News) aangegeven waarom het tegen de fusie was.

Begin 2016 kondigde de Samsung Groep aan dat het de onafhankelijkheid van het bestuur van de dochterbedrijven wil versterken.

Goedgekeurde jaarstukken

Aan 22 Zuid-Koreaanse bedrijven hebben we een brief gestuurd met het verzoek om ons al voor de aandeelhoudersvergaderingen financiële stukken te sturen die goedgekeurd zijn door de auditor. In Korea is het gebruikelijk om vooraf alleen voorlopig cijfers te sturen en de definitieve stukken pas te presenteren op de vergadering zelf. Voor ons is dat niet werkbaar omdat we doorgaans van afstand stemmen en al voor de vergadering moeten doorgeven of we ons kunnen vinden in het beleid van het bestuur. Al ruim 2 jaar zijn we hiermee bezig. Zo'n 10 bedrijven hebben inmiddels gehoor gegeven aan ons verzoek. De overige kunnen in 2016 een nieuwe brief verwachten.

Ongelijke stemrechten in Frankrijk en Italië

Aan 71 Franse bedrijven hebben we (samen met andere beleggers) verzocht om te voorkomen dat langetermijnaandeelhouders dubbele stemrechten krijgen. De zogenoemde Florange-wet, die in 2014 in werking trad, zorgt ervoor dat deze rechten automatisch worden toegekend aan beleggers die 2 jaar lang onafgebroken aandelen van een bedrijf bezitten, tenzij dat bedrijf er expliciet voor kiest om ze niet in te voeren (een opt out).

Wij zijn tegen dubbele stemrechten omdat ze sommige aandeelhouders onevenredig veel zeggenschap geven. Bovendien stellen ze de Franse overheid in staat een flink deel van haar aandelenbezit te verkopen zonder invloed te verliezen.

Bij 19 van de 25 bedrijven die bereid waren om een voorstel voor zo'n opt out aan hun aandeelhouders voor te leggen, stemde een meerderheid voor. Hierdoor werd onze positie als aandeelhouder verstevigd.

Aan de grootste 100 Italiaanse beursgenoteerde bedrijven hebben we een soortgelijk verzoek gedaan. In Italië worden de dubbele stemrechten niet automatisch toegekend (zoals in Frankrijk), maar is het sinds 2014 mogelijk dat een onderneming een voorstel hiertoe voorlegt aan zijn aandeelhouders (een opt in). Ondanks ons verzoek om niet van deze mogelijkheid gebruik te maken, besloten 7 van de aangeschreven bedrijven toch tot het agenderen van zo'n opt in. Deze werd in alle gevallen aangenomen.

Discriminatie niet-Japanse beleggers

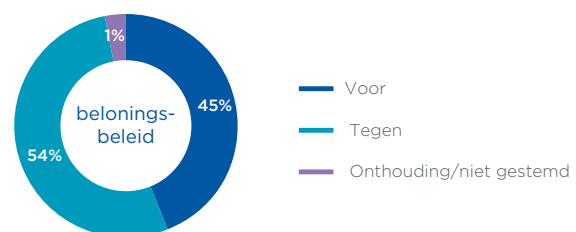
Op de aandeelhoudersvergadering van Toyota Motor stemde ABP tegen de introductie van nieuwe aandelen met een gegarandeerde opbrengst en stemrecht. Voor deze zogenoemde AA-aandelen zouden alleen Japanse beleggers in aanmerking komen. ABP was hiertegen omdat het als buitenlandse belegger werd uitgesloten en omdat het als houder van normale aandelen mogelijk in een nadelige positie zou komen. Het verzoek om dit voorstel van de agenda te halen, werd niet gehonoreerd.

Een goed beloningsbeleid

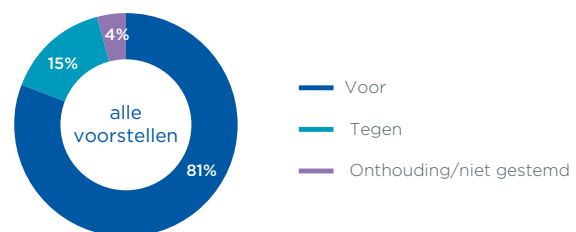
Net als in 2014 keken we kritisch naar de beloning van de bestuurders van de bedrijven in onze aandelenportefeuille. In 2015 stemde APG voor ons op ruim 1.600 aandeelhoudersvergaderingen over ruim 1.700 beloningsvoorstellen. Hierbij werd iets vaker tegen dan voor gestemd: 54% versus 45%.

Datzelfde percentage tegenstemmen hadden we ook in 2014, toen we ons iets vaker van stemming onthielden. Belangrijke redenen om tegen te stemmen waren te royale vertrekregelingen, onvoldoende relatie tussen de betaling en de prestatie die daarvoor moest worden geleverd en onduidelijke regelingen. Voorstellen die de beloning koppelden aan het realiseren van uitdagende prestaties die voldoende bijdragen aan de strategische langetermijndoelen van een onderneming, konden in het algemeen wel op onze steun rekenen.

Figuur: Hoe stemde ABP over zo'n 1.700 beloningsvoorstellen?

Ter vergelijking: Hoe stemde ABP over alle ruim 48.000 voorstellen?

Meer invloed aandeelhouders

Ahold kwam terug op zijn voornemen om het aantal leden van de raad van bestuur terug te brengen van 3 naar 2. Een voorstel om dit mogelijk te maken werd van de agenda van de aandeelhoudersvergadering gehaald nadat wij daarop hadden aangedrongen. Ahold wilde meer verantwoordelijkheden leggen bij bestuurders op het niveau net onder de raad van bestuur. Op deze bestuurders is geen toezicht door de raad van commissarissen en ze worden niet door de aandeelhouders gekozen.

Ondernemingsbesturen moeten gevarieerd zijn samengesteld. Kandidaatbestuurders met te veel functies hoeven niet op onze steun te rekenen.

Op zo'n 80 aandeelhoudersvergaderingen in de Verenigde Staten steunden we voorstellen om aandeelhouders de mogelijkheid te geven bestuurders voor te dragen (proxy access). In Nederland kunnen aandeelhouders met minimaal 3% van de aandelen al langer bestuursleden kandideren. Bedrijven in de Verenigde Staten hebben zich hier lang tegen verzet uit angst voor aandeelhouders met boze bedoelingen. Meerdere bedrijven hebben vorig jaar proxy access ingevoerd nadat wij ze daarover hadden aangesproken. Voorbeelden zijn medicijnenproducent Pfizer, General Electric en DTE Energy.

Het Amerikaanse vastgoedbedrijf Vornado (met veel winkels in hartje New York) kondigde aan meer naar de aandeelhouders te gaan luisteren. Al jarenlang wordt het bedrijf bestuurd door bestuurders die op aandeelhoudersvergaderingen geen meerderheid van de stemmen krijgen. Voorstellen van aandeelhouders zelf om de bestuursstructuur te veranderen, krijgen wel een meerderheid maar worden door het bestuur niet opgevolgd. Vanaf 2018 moeten Vornado-bestuurders die geen meerderheid van de stemmen krijgen hun ontslag aanbieden aan de overige bestuursleden (die over dat ontslag zullen beslissen).

Duidelijke scheiding tussen uitvoering en toezicht

Nadat wij (samen met andere beleggers) daarop hadden aangedrongen, heeft Bank of America (BoA) zijn plan om de functie van voorzitter en CEO weer in één hand te brengen ter goedkeuring voorgelegd aan zijn aandeelhouders. Voordat de financiële crisis losbrak, werden bij BoA beide functies ook door dezelfde persoon vervuld. Op aandrang van de aandeelhouders werden ze gesplitst. Dit jaar wilde

het bedrijf terug naar de oude situatie zonder goedkeuring van de aandeelhouders te vragen. Wij zijn er niet alleen tegen dat een persoon zowel de functie van CEO als van voorzitter vervult maar vinden ook dat een bedrijf een beslissing van zijn aandeelhouders niet kan terugdraaien zonder de aandeelhouders daarover te raadplegen. Op een speciale aandeelhoudersvergadering kreeg BoA een meerderheid van de aandeelhouders achter zich ondanks tegenstemmen van een forse minderheid (40%). Via een brief hebben we onze bezwaren tegen de functiecombinatie nog eens toegelicht. In 2016 zullen we hierop terugkomen.

Meer onafhankelijke en meer vrouwelijke bestuurders

Het Britse vastgoedbedrijf Derwent London, waarmee we al een aantal jaren praten over de bestuurssamenstelling, benoemde meer onafhankelijke bestuurders. Bij het bedrijf, dat veel kantoorgebouwen bezit in hartje Londen, was in 2013 slechts een derde van de bestuurders onafhankelijk. Vorig jaar was dat de helft.

Met verschillende Franse bedrijven is gesproken over de noodzaak om meer vrouwen op te nemen in de bedrijfsbesturen. De Franse wetgeving bepaalt dat vanaf 2016 40% van het bestuur uit vrouwen moet bestaan. Zolang dit percentage niet is bereikt, kunnen openstaande vacatures niet worden opgevuld. Ons zijn vooralsnog geen bedrijven bekend die in de problemen kwamen omdat ze geen geschikte vrouwen konden vinden.

Nieuwe bestuursstructuur na dubieuze transactie

Na forse kritiek van onder andere ABP paste Hyundai Motor Company zijn bestuursstructuur aan.

Zo is er een apart comité ingesteld (governance committee) net onder het bestuur dat speciaal op de belangen van de minderheidsaandeelhouders moet gaan letten. Ook is er een onafhankelijk bestuurslid aangesteld. Beiden krijgen een duidelijke rol bij grote investeringsbeslissingen.

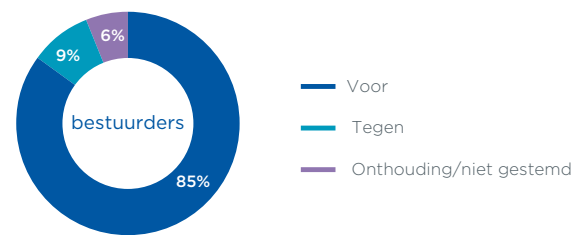
De aanleiding voor de kritiek van de aandeelhouders, die ABP verwoordde op de aandeelhoudersvergadering in maart, was de aankoop van een duur stuk grond in de Seoulse wijk Gangnam waarna de aandelenkoers fors daalde. ABP vond dat de ongeveer \$ 10 miljard die hiervoor werd uitgetrokken, uitgekeerd had moeten worden aan de aandeelhouders.

Stemmen over de (her)benoeming van bestuurders

In totaal konden we in 2015 op meer dan 2.700 aandeelhoudersvergaderingen stemmen over ruim

18.000 bestuurders. Bijna 85% van de voorgestelde kandidaten kon op onze steun rekenen. In 9% was dat niet het geval omdat kandidaten bijvoorbeeld niet onafhankelijk genoeg waren of al te veel bestuursfuncties hadden. Bij 6% onthielden we ons van stemming of werd er uiteindelijk niet gestemd. Die percentages zijn vrijwel gelijk aan die uit 2013 en 2014.

Figuur: Hoe stemde ABP over bestuurders?

Uitsluitingen

Wij willen niet in bedrijven beleggen die betrokken zijn bij het maken van clusterbommen, antipersoons(land)-mijnen en chemische en biologische wapens.

Bedrijven die kernwapens produceren, worden uitgesloten wanneer ze dat doen in tegenspraak met het door Nederland geratificeerde internationale verdrag dat kernwapenverspreiding moet tegengaan. Concreet betekent dit dat de productie van kernwapens alleen is toegestaan voor en door landen die er volgens dit zogenoemde Nucleaire Non-proliferatieverdrag over mogen beschikken (Verenigde Staten, Rusland, China, Frankrijk en Groot-Brittannië).

Belangrijk in ons uitsluitingsbeleid zijn ook de 10 uitgangspunten van UN Global Compact over mensenrechten, arbeidsrechten, milieu en het tegengaan van corruptie. Een bedrijf dat handelt in strijd met deze uitgangspunten, kan worden uitgesloten wanneer het niet lukt om het via een dialoog (engagement) aan te zetten tot voldoende verbeteringen. Dat is dan de laatste stap in een intensief proces dat soms meerdere jaren duurt en waarbij gewerkt wordt met duidelijke eisen en deadlines. Eind 2015 liepen er 7 engagements met mogelijke Global Compact-schenders. ABP maakt niet bekend welke bedrijven dit zijn omdat dit mogelijk koersgevoelige informatie is. Ook kan het gevolgen hebben voor het succes van zo'n dialoog.

Uitzonderingen

Het uitsluitingsbeleid geldt voor de gehele portefeuille. Toch zijn bepaalde beleggingsinstrumenten (indexbeleggingen of

ETF's) uitgezonderd omdat anders geen efficiënt portfoliomanagement mogelijk is. Een uitzondering geldt ook voor enkele beleggingen die beheerd worden door externe managers en die al in de portefeuille zaten voordat het uitsluitingsbeleid (of delen daarvan) van kracht werd(en). In 2015 zaten er in ten minste 99,9% van onze hele portefeuille^[27] geen aandelen of obligaties van bedrijven die op onze uitsluitingslijst staan.

Nieuwe uitsluitingen

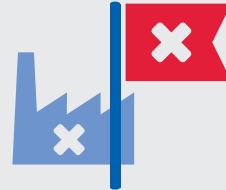
In 2015 besloten we 2 nieuwe bedrijven toe te voegen aan de lijst met uitgesloten ondernemingen (zie: bijlage 2). Het Indiase Walchandnagar Industries Ltd werd uitgesloten vanwege betrokkenheid bij het maken van kernwapens voor India. Het Zuid-Koreaanse S&T Dynamics werd uitgesloten vanwege de productie van anti-persoonsmijnen. Eind 2015 staan 19 bedrijven op onze uitsluitingslijst.

Uitgesloten staatsleningen

Medio 2015 voegden we Jemen toe aan de lijst met landen waarvan we geen staatsleningen willen hebben (zie bijlage 2). Dit was een rechtstreeks gevolg van het wapenembargo dat de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties had afgekondigd. Wij beleggen niet in staatsobligaties van landen waarvoor een dergelijk embargo van kracht is.

[27] Hierbij is sprake van een gemiddelde dat is berekend op basis van ongeveer 250 dagelijkse overzichten.

Jemen voegden we toe aan de landen waarvan we geen staatsleningen willen

Door het afkondigen van een wapenembargo hoopt de VN bij te dragen aan het beëindigen van de burgeroorlog in Jemen (Foto: Hani Mohammed)

Landen die de Verenigde Naties straft met een wapenembargo, komen op onze uitsluitingslijst

Foto: Joao Luiz Bulcao

Foto: Lorenzo Meloni

Contacten met regelgevers, toezichthouders en sectororganisaties

Om pensioengelden op de lange termijn verantwoord te kunnen beleggen, is het belangrijk dat er goed functionerende financiële markten zijn. Daarom spreken we met beleidsmakers en sectororganisaties over betrouwbare en efficiënte regelgeving.

Tegengaan klimaatverandering

In een toespraak op de VN Klimaatconferentie in Parijs maakte vicevoorzitter José Meijer begin december bekend dat ABP de managers van zijn aandelenportefeuille CO₂-budgetten gaat geven die tot 2020 elk jaar worden verkleind. Op die manier werkt ABP aan het terugdringen van de CO₂-uitstoot van de aandelenportefeuille met 25%, zoals afgesproken in het nieuwe beleggingsbeleid. Verder riep ze overheden op om te stoppen met de subsidiëring van fossiele energie en haast te maken met een handelsstelsel in CO₂-rechten dat daadwerkelijk bijdraagt tot minder CO₂-uitstoot.

Tijdens de klimaatconferentie zijn we lid geworden van de Portfolio Decarbonisation Coalition (PDC), een internationaal samenwerkingsverband van beleggers die serieus werk willen maken van het terugdringen van de CO₂-uitstoot van hun beleggingen. Wat wij doen op dit terrein staat beschreven in het eerste jaarverslag van de PDC.

PRI

In het jaarlijkse rapport van de Principles for Responsible Investing (PRI) over hoe pensioenfondsen het doen als verantwoord belegger, haalde ABP in 2015 voor alle relevante beleggingscategorieën de op een na hoogste score^[28]. De PRI is een internationaal netwerk dat wereldwijd verantwoord beleggen wil bevorderen en waarbij ongeveer 1.400 pensioenfondsen en vermogensbeheerders zijn aangesloten met gezamenlijk zo'n \$ 60 biljoen onder beheer. Op basis van een vragenlijst die de fondsen zelf invullen, beoordeelt de PRI jaarlijks hoe ze het doen ten opzichte van vergelijkbare fondsen.

ABP-bestuurslid Xander den Uyl werd gekozen in het elfkoppige PRI-bestuur, waar hij ook voorzitter werd van de nieuwe commissie die de belangen moet verdedigen van de vermogensbezitters (asset owners). Voorzitter Corien Wortmann-Kool schreef het voorwoord van een rapport dat de PRI uitbracht over de fiduciaire verplichting van grote vermogensbeheerders^[29].

Op de Klimaattop in Parijs maakten we bekend hoe we de CO₂-uitstoot van onze aandelenportefeuille met 25% gaan verminderen

Foto: Corbis

Nations Unies Conférence sur les Changements Climatiques 2015

COP21/CMP11

Paris France

Blijde gezichten aan het eind van de VN-Klimaattop (Foto: Arnaud Bouissou)

Managers van onze aandelenportefeuilles krijgen uitstootbudgetten die elk jaar kleiner worden

Bestuurslid Erik van Houwelingen, lid van het Sustainable Pension Investment Lab

Tijdens de presentatie van dit rapport in London op de jaarlijkse PRI-conferentie lichtte het hoofd duurzaamheid en goed bestuur van onze vermogensbeheerder toe wat dit betekent voor beleggers in Europa.

Europese aandeelhoudersrichtlijn

Nadat wij daarop hadden aangedrongen, heeft het Europees Parlement het voorstel verworpen om in de nieuwe aandeelhoudersrichtlijn extra rechten toe te kennen aan beleggers die hun aandelen minimaal 2 jaar in portefeuille houden. Samen met andere institutionele beleggers hebben we onze bezwaren hiertegen kenbaar gemaakt bij de Europese Commissie en het Europees Parlement. De definitieve aandeelhoudersrichtlijn, die naar verwachting in 2016 wordt vastgesteld, is wel een stap voorwaarts. Bijvoorbeeld doordat beleggers straks overal de mogelijkheid krijgen om over het beloningsbeleid te stemmen. Voor Nederland heeft de richtlijn waarschijnlijk weinig gevolgen.

Zweedse corporate governance-code

Wij vinden het belangrijk om individuele bestuurders ter verantwoording te kunnen roepen. Daarom hebben we de commissie die de Zweedse corporate governance-code herzielt gevraagd een einde te maken aan de gewoonte om op aandeelhoudersvergaderingen alle bestuursleden tegelijk via een gezamenlijk voorstel te kiezen.

Samen met andere beleggers stuurden we 40 grote Zweedse bedrijven een brief met het verzoek om bestuurders individueel te kandideren. Begin 2016 heeft een aantal bedrijven toegezegd dit te zullen doen (telecomonderneming Ericsson, Swedbank en Handelsbanken). De commissie wil vooralsnog niet aan ons verzoek voldoen. We blijven hierop aandringen.

Regels voor ondernemingsbestuur in Japan

De Japanse overheid introduceerde een corporate governance-code waarop ABP en ander beleggers jarenlang hadden aangedrongen. De code moet bijdragen aan een cultuurverandering die bedrijven transparanter maakt en meer aandacht geeft aan minderheidsaandeelhouders. Samen met andere institutionele beleggers werden zo'n 10 ondernemingen bezocht om te bezien hoe zij de code gaan toepassen. Hierover waren ook gesprekken met de Japanse toezichhouder op de financiële markten en het Japanse overheidspensioenfonds, dat als grootste pensioenfonds ter wereld veel invloed kan uitoefenen.

Negen van de 33 grote Japanse ondernemingen die we aanschreven om uit te leggen waarom we graag zien dat een derde van hun bestuur uit onafhankelijke bestuurders bestaat, hebben de onafhankelijkheid van hun bestuur vergroot.

In Azië is Japan het land waarin we het meest beleggen
(Foto: Anke Teunissen)

Al jarenlang werken we aan meer onafhankelijke bestuurders bij Japanse bedrijven

Dat is een flinke stap in een land waar onafhankelijke bestuursleden tot voor kort helemaal niet voorkwamen.

Voor ons is Japan de belangrijkste Aziatische markt. Op de wereldwijde lijst met landen waarin veel wordt belegd, staat het op de negende plek, net boven China.

Handelsmissie Japan

Wat ABP doet ter bevordering van goed ondernemingsbestuur in Japan kwam ook aan de orde tijdens het bezoek van een Nederlandse handelsmissie onder leiding van premier Rutte in november. Op een bijeenkomst op de Keio Universiteit (regio Tokyo) werd onder meer gesproken over ABP's aanpak van verantwoord beleggen.

Duurzame pensioenbeleggingen

ABP-bestuurslid Erik van Houwelingen is lid geworden van het Sustainable Pension Investments Lab (SPIL). Het SPIL, dat eind 2015 is opgericht door duurzaamheidshoogleraar Herman Wijffels en directeur Marga Hoek van ondernemersvereniging De Groene Zaak, is een samenwerkingsverband van mensen uit de Nederlandse pensioenwereld en wetenschappers die op persoonlijke titel ideeën willen ontwikkelen om het pensioenvermogen van de Nederlandse fondsen duurzamer te beleggen. Ook medewerkers van onze beleggingsorganisaties zijn lid van het SPIL.

We ondersteunen ook de 'gereedschapskist' voor verantwoord beleggen die de Pensioenfederatie (samenwerkingsverband van de Nederlandse pensioenfondsen) samen met verschillende belanghebbenden ontwikkelt.

Aansporen andere partijen

Hoe wij bedrijven aansporen tot meer duurzaamheid en goed bestuur hebben we toegelicht in Kuala Lumpur (Maleisië) op de jaarlijkse conferentie van de Asia Corporate Governance Association. Hoe we via GRESB bijdragen aan verduurzaming van de vastgoed- en infrastructuursector, kwam aan de orde op bijeenkomsten van bedrijven en beleggers in Singapore en Hongkong.

Tijdens een paneldiscussie in New York wees het hoofd Duurzaamheid van onze beleggingsorganisatie erop hoe belangrijk het is dat ondernemingen in opkomende markten transparant zijn over zowel hun financiële prestaties als die op het terrein van duurzaamheid en goed bestuur. De bijeenkomst, die geopend werd door secretaris-generaal Ban Ki-Moon van de Verenigde Naties, was onderdeel van het internationale proces om de financiering rond te krijgen van de nieuwe VN-doelen voor duurzame ontwikkeling.

Onze duurzaamheidsspecialist voor niet-beursgenoteerde bedrijven verzorgde een cursusonderdeel van Invest Europe (de Europese organisatie voor private equity) over het integreren van verantwoord beleggen in de private equity-sector. Hieraan deden ongeveer 25 pensioenbeleggers en private equity-managers mee. Op de jaarlijkse conferentie van de Principles for Responsible Investing sprak ze voor zo'n 100 hedgefondsmanagers en beleggers over hoe zij criteria voor verantwoord en duurzaam beleggen kunnen toepassen in hun praktijk.

Tijdens een paneldiscussie op de jaarlijkse Italiaanse corporate governance-conferentie in Milaan wees een van onze specialisten op het terrein van goed ondernemingsbestuur op het belang voor bedrijven om samen op te trekken met hun aandeelhouders.

Vooruitblik 2016 en verder

Het werk voor 2016 en de jaren erna zal voor een groot deel in het teken staan van de implementatie van het nieuwe beleid in alle beleggingscategorieën.

Hiervoor is een stappenplan tot 2020 opgesteld. Over de voortgang van de implementatie rapporteren we jaarlijks in dit verslag. Ook via onze site melden we de voortgang op de doelen die we onszelf hebben gesteld.

In 2016 zal eerst de nadruk liggen op het ontwikkelen van de methodiek die we gaan gebruiken om te bepalen in welke bedrijven onze beleggers straks nog mogen beleggen. Welke criteria zullen we hanteren? Hoe gaan we bedrijven beoordelen en hoe goed moeten bedrijven minimaal scoren? Daarbij starten we met de aandelen- en (bedrijfs)obligatieportefeuilles. Daarin is ongeveer de helft van ons vermogen belegd. Daarna komen de overige beleggingscategorieën aan bod.

Om meer engagements met bedrijven te kunnen voeren, zal onze beleggingsorganisatie 4 extra specialisten aantrekken op het terrein van duurzaamheid en goed bestuur. Twee zullen gaan werken vanuit het kantoor in Amsterdam, een vanuit New York, een vanuit Hongkong. Dit betekent dat ABP een tweede duurzaamheidsspecialist in Azië krijgt die zich onder meer gaat richten op onze beleggingen in Zuidoost-Azië.

In overleg met andere pensioenfondsen kijken we of er een gezamenlijke definitie gevonden

kan worden van beleggingen met een hoge duurzaamheidswaarde. Omdat verschillende fondsen op dit moment verschillende termen gebruiken voor dit soort beleggingen, en vaak ook een andere definitie hanteren van welke beleggingen eronder vallen, is het voor buitenstaanders vaak moeilijk om hun prestaties te vergelijken. Met de nieuwe definitie willen we zoveel mogelijk aansluiten bij de 17 doelen die vorig jaar onder leiding van de Verenigde Naties zijn afgesproken om de wereld in 2030 een stuk duurzamer te maken (Sustainable Development Goals).

Om vorm te geven aan de dialoog met de verschillende groepen die voor ons belangrijk zijn bij verantwoord en duurzaam beleggen, organiseren we in het voorjaar een bijeenkomst met maatschappelijke organisaties. Om deelnemers en andere belanghebbenden meer inzicht te geven in onze manier van beleggen, brengen we 2 position papers uit: over morele keuzes bij beleggingsbeslissingen en over beloningsbeleid. Bijeenkomsten waarop pensioengerechtigden in gesprek kunnen met bestuursleden blijven we organiseren. Het gesprek met deelnemers die op dit moment nog pensioen opbouwen, gaan we aan via kleinschalige, interactieve bijeenkomsten die we op meerdere plekken in het land zullen organiseren.

Bijlage 1

Bedrijven waarmee contact was over duurzaamheid en goed bestuur

In 2015 hadden de specialisten van onze beleggingsorganisatie contact met 199 beursgenoteerde bedrijven over duurzaamheid en goed bestuur. Het soort onderwerpen dat ze aan de orde stelden, staat in het overzicht hierna. Met verschillende bedrijven werd gesproken over meerdere onderwerpen. Een verklaring van de gebruikte landencodes staat aan het eind van het overzicht.

De 20 niet-beursgenoteerde bedrijven waarmee eveneens contact was, zijn niet opgenomen in dit overzicht. Ook ontbreken de bedrijven die uitsluitend werden aangeschreven in het kader van grootschalige mailingen in Frankrijk (over de Florange-wet), Italië (over dubbele stemrechten), Zweden (over bestuurdersverkiezingen) en Zuid-Korea (over goedgekeurde jaarstukken). Meer hierover staat elders in dit verslag.

Bedrijven		Tegengaan corruptie	Milieu	Mensen- rechten	Arbeids- rechten	Ondernemings- bestuur
Totaal aantal bedrijven	199	12	49	22	27	149
Abbott Laboratories	US					+
Aegon NV	NE					+
Akzo Nobel NV	NE	+				
Alexandria Real Estate Equities Inc	US					+
Altearea SCA	FR		+			+
Altice NV	NE					+
Amadeus IT Holding SA	SP					+
American Electric Power Co Inc	US					+
Amgen Inc	US					+
ams AG	AS					+
Anadarko Petroleum Corp	US		+	+		
Apache Corp	US		+		+	+
Arcadis NV	NE					+
AT&T Inc	US					+
Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA	SP					+
Banco Santander SA	SP					+
Bank Hapoalim BM	IS			+		
Bank Leumi Le-Israel BM	IS			+		
Bank of America Corp	US				+	+
Bank of New York Mellon Corp/The	US					+
Barclays PLC	GB					+
BASF SE	GE		+			
BBA Aviation PLC	GB					+
BHP Billiton PLC	AU		+			
BNP Paribas SA	FR					+
Boeing Co/The	US					+
Boston Properties Inc	US					+
BP PLC	GB		+		+	
British Land Co PLC/The	GB		+			
Britvic PLC	GB					+
Brixmor Property Group Inc	US					+
California Resources Corp	US					+
Capital & Counties Properties PLC	GB		+			
CapitaLand Ltd	SI					+
Central African Gold Ltd	SA					+
Chevron Corp	US		+	+	+	
China Development Financial Holding Corp	TA					+
China Longyuan Power Group Corp Ltd	CH		+			
Chr Hansen Holding A/S	DE					+
Cie Financiere Richemont SA	SZ					+
Citigroup Inc	US					+
Clariant AG	SZ					+
Cobalt International Energy Inc	US	+				
ConocoPhillips	US		+			
Consolidated Edison Inc	US					+
Corning Inc	US					+
Costco Wholesale Corp	US				+	
Credit Agricole SA	FR					+
Credit Suisse Group AG	SZ					+
Dalian Wanda Commercial Properties Co Ltd	CH	+				+

Bedrijven		Tegengaan corruptie	Milieu	Mensen- rechten	Arbeids- rechten	Ondernemings- bestuur
Danske Bank A/S	DE					+
Dassault Systemes	FR		+			+
Delancey Estates PLC	GB		+			
Deutsche Annington Immobilien AG	GE		+			
Deutsche Bank AG	GE					+
Deutsche EuroShop AG	GE		+			
Deutsche Telekom AG	GE				+	
Deutsche Wohnen AG	GE					+
Devon Energy Corp	US		+			
Dexus Property Group	AU					+
Digital Realty Trust Inc	US		+			
Domino Printing Sciences PLC	GB					+
Domtar Corp	US					+
Dr Pepper Snapple Group Inc	US					+
DTE Energy Co	US					+
E.ON SE	GE		+			
EDP - Energias de Portugal SA	PO		+			
El du Pont de Nemours & Co	US					+
Endesa SA	SP		+			
Engie SA	FR					+
Eni SpA	IT					+
Essex Property Trust Inc	US		+			
Eurocommercial Properties NV	NE		+			
Extra Space Storage Inc	US		+			
Exxon Mobil Corp	US		+	+		
Fabege AB	SW					+
Federation Centres	AU					+
Finmeccanica SpA	IT	+				+
FUJIFILM Holdings Corp	JN					+
G4S PLC	GB			+	+	
Gategroup Holding AG	SZ					+
GEA Group AG	GE					+
Gemalto NV	NE			+		
General Electric Co	US	+				+
Glencore PLC	SZ	+	+	+	+	
GN Store Nord A/S	DE					+
Goldman Sachs Group Inc/The	US					+
GOME Electrical Appliances Holding Ltd	CH					+
GPT Group/The	AU					+
Great Portland Estates PLC	GB					+
Groupe Fnac SA	FR					+
Hammerson PLC	GB		+			+
Hana Financial Group Inc	SK					+
Heineken NV	NE		+	+	+	+
Henkel AG & Co KGaA	GE		+	+	+	
Hennes & Mauritz AB	SW				+	+
Heritage Financial Corp/WA	US					+
Hispania Activos Inmobiliarios SA	SP					+
HSBC Holdings PLC	GB					+
Hufvudstaden AB	SW					+

Bedrijven		Tegengaan corruptie	Milieu	Mensen- rechten	Arbeids- rechten	Ondernemings- bestuur
Hyundai Heavy Industries Co Ltd	SK				+	+
Hyundai Motor Co	SK					+
ICADE	FR		+			+
Industria de Diseno Textil SA	SP				+	
ING Groep NV	NE					+
Inmarsat PLC	GB		+	+	+	+
Intesa Sanpaolo SpA	IT					+
Intu Properties PLC	GB		+			
Itau Unibanco Holding SA	BZ					+
J Sainsbury PLC	GB				+	
JCDecaux SA	FR					+
John Wood Group PLC	GB					+
JPMorgan Chase & Co	US					+
KB Financial Group Inc	SK					+
Kimco Realty Corp	US		+			
Kingfisher PLC	GB					+
Klepierre	FR		+			+
Koninklijke Ahold NV	NE			+	+	+
Koninklijke KPN NV	NE		+	+	+	+
Koninklijke Philips NV	NE					+
Korea Electric Power Corp	SK	+	+	+	+	+
Kungsleden AB	SW					+
LEG Immobilien AG	GE		+			
LG Display Co Ltd	SK					+
Li & Fung Ltd	HK		+		+	
Lonmin PLC	SA				+	
Lukoil PJSC	RU					+
Macerich Co/The	US					+
Mando Corp	SK					+
Mizrahi Tefahot Bank Ltd	IS			+		
Mylan NV	US			+		
Nestle SA	SZ					+
Newmont Mining Corp	US					+
News Corp	US	+				
Nissan Motor Co Ltd	JN	+				+
Nordea Bank AB	SW					+
Novartis AG	SZ					+
Orange SA	FR					+
Pernod Ricard SA	FR					+
Petroleo Brasileiro SA	BZ	+				
Pfizer Inc	US					+
POSCO	SK	+		+		+
Post Properties Inc	US					+
Prologis Inc	US					+
Prudential PLC	GB					+
PSP Swiss Property AG	SZ					+
Public Service Enterprise Group Inc	US					+
Public Storage	US		+			
Randgold Resources Ltd	JE					+
Repsol SA	SP					+

Bedrijven		Tegengaan corruptie	Milieu	Mensen- rechten	Arbeids- rechten	Ondernemings- bestuur
Royal Bank of Scotland Group PLC	GB					+
Royal Dutch Shell PLC	NE		+		+	+
Safestore Holdings PLC	GB					+
Samsung C&T Corp	SK					+
Samsung Electro-Mechanics Co Ltd	SK					+
Samsung Electronics Co Ltd	SK				+	+
Sandy Spring Bancorp Inc	US					+
Sanofi	FR					+
Siliconware Precision Industries Co Ltd	TA					+
SK Holdings Co Ltd	SK					+
SL Green Realty Corp	US		+			
Societe Generale SA	FR					+
SoftBank Group Corp	JN					+
Spirax-Sarco Engineering PLC	GB					+
Standard Chartered PLC	GB					+
Standard Life PLC	GB					+
State Street Corp	US					+
Statoil ASA	NO		+			+
Sumitomo Realty & Development Co Ltd	JN					+
Superior Energy Services Inc	US					+
Swiss Prime Site AG	SZ		+			
Telenor ASA	NO	+		+	+	+
TGS Nopec Geophysical Co ASA	NO					+
Thomas Cook Group PLC	GB					+
Toray Industries Inc	JN					+
TOTAL SA	FR		+	+	+	+
Toyota Motor Corp	JN					+
Transocean Ltd	SZ		+		+	
Turquoise Hill Resources Ltd	CA			+		
UBS AG	SZ					+
UDR Inc	US		+			
Unibail-Rodamco SE	FR		+			+
UniCredit SpA	IT					+
Unilever NV	GB			+	+	+
Vastned Retail NV	NE					+
Veolia Environnement SA	FR					+
Vinci SA	FR				+	+
Volvo AB	SW					+
Vornado Realty Trust	US					+
Wells Fargo & Co	US					+
Wereldhave NV	NE		+			+
Wihlborgs Fastigheter AB	SW					+
Wilmar International Ltd	SI		+			
Wolters Kluwer NV	NE					+
WPP PLC	GB					+
WW Grainger Inc	US					+
Yamana Gold Inc	CA					+
Yuanta Financial Holding Co Ltd	TA					+
Zijin Mining Group Co Ltd	CH		+	+		

**Verklaring
landencodes**

AS	Oostenrijk	JN	Japan
AU	Australië	NE	Nederland
BZ	Brazilië	NO	Noorwegen
CA	Canada	PO	Portugal
CH	China	RU	Rusland
DE	Denemarken	SA	Zuid-Afrika
FR	Frankrijk	SI	Singapore
GB	Groot-Brittannië	SK	Zuid-Korea
GE	Duitsland	SP	Spanje
HK	Hongkong	SW	Zweden
IS	Israël	SZ	Zwitserland
IT	Italië	TA	Taiwan
JE	Jersey	US	Verenigde Staten

Bijlage 2

Lijst met uitgesloten bedrijven en staatsleningen

Eind 2015 staan er 19 bedrijven op onze uitsluitingslijst^[30]

Uitgesloten vanwege schending UN Global Compact

PetroChina	China
TEPCO	Japan
Walmart	Verenigde Staten

Uitgesloten vanwege betrokkenheid bij de productie van clusterwapens

Aeroteh S.A.	Roemenië
Aryt Industries Ltd.	Israël
Ashot Ashkelon	Israël
China Aerospace International Holdings	China
China Spacesat	China
Hanwha Corporation	Zuid-Korea
Motovilikha Plants JSC	Rusland
Norinco International Cooperation Ltd.	China
Orbital ATK	Verenigde Staten
Poongsan Corporation	Zuid-Korea
Poongsan Holdings Corporation	Zuid-Korea
Singapore Technologies Engineering ^[31]	Singapore
Textron	Verenigde Staten

Uitgesloten vanwege betrokkenheid bij productie van anti-persoonsmijnen

S&T Dynamics Co Ltd ^[32]	Zuid-Korea
-------------------------------------	------------

Uitgesloten vanwege kernwapenproductie in strijd met Non-proliferatieverdrag

Larsen & Toubro ^[33]	India
Walchandnagar Industries Ltd	India

Uitgesloten staatsobligaties vanwege wapenembargo Veiligheidsraad Verenigde Naties

Centraal-Afrikaanse Republiek	Jemen
Democratische Republiek Congo	Liberia
Eritrea	Libië
Irak	Noord-Korea
Iran	Soedan
Ivoorkust	Somalië

[30] Op de uitsluitingslijst staan enkel beursgenoteerde ondernemingen. In contracten met externe managers is vastgelegd dat zij ons uitsluitingsbeleid toepassen voor niet-beursgenoteerde ondernemingen. De (niet uitputtende) lijst die daarvoor wordt gehanteerd, omvat ook nog eens 29 ondernemingen uit 14 verschillende landen waarvan de meeste betrokken zijn bij clusterwapenproductie. Externe managers hoeven het uitsluitingsbeleid niet toe te passen voor niet-beursgenoteerde beleggingen die al in de portefeuille zaten voordat het uitsluitingsbeleid (of delen daarvan) van kracht werd(en).

[31] Singapore Technologies Engineering is in januari 2016 van de uitsluitingslijst gehaald. Via een brief had het bedrijf aangegeven dat het niet langer betrokken is bij de productie van clusterwapens en anti-persoonsmijnen. Deze informatie is bevestigd door 2 gespecialiseerde onderzoeksbureaus.

[32] In januari 2016 is ook S&T Holdings toegevoegd aan de uitsluitingslijst omdat het grootaandeelhouder is van S&T Dynamics.

[33] In januari 2016 is ook L&T Finance Holdings toegevoegd aan de uitsluitingslijst omdat het grootaandeelhouder is van Larsen & Toubro.

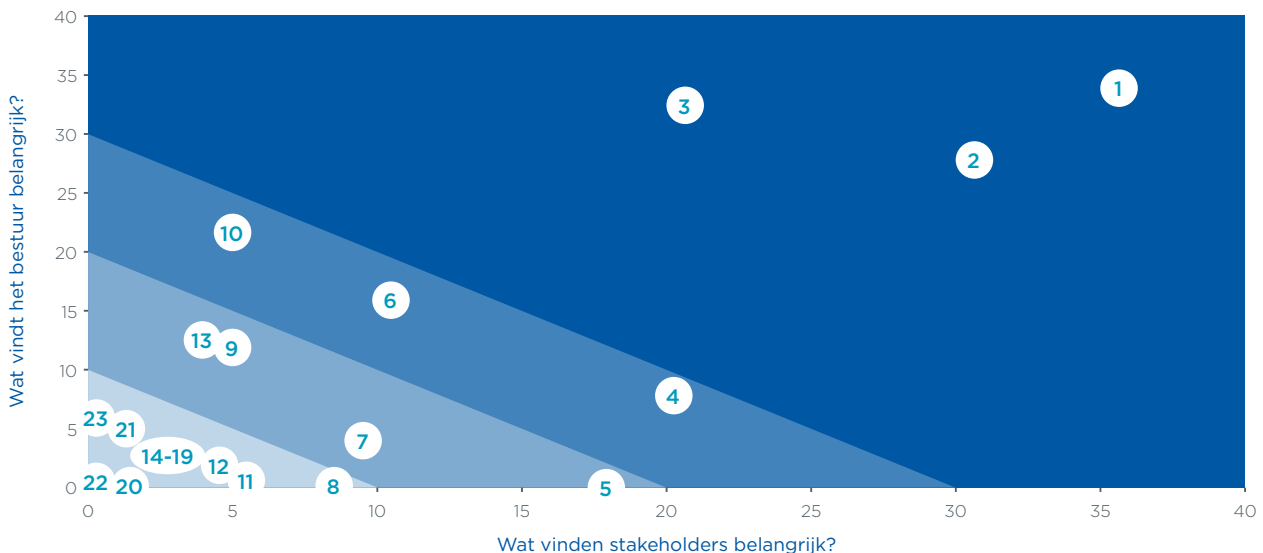
Bijlage 3

Materialiteitsindex en media-analyse

ABP heeft op verschillende manieren onderzocht over welke onderwerpen de beoogde lezers van het Verslag Verantwoord Beleggen 2015 willen lezen. Aan vertegenwoordigers van ruim dertig organisaties^[34] is eind december een kleine vragenlijst gestuurd die ook door de afzonderlijke ABP-bestuursleden^[35] is ingevuld. Eveneens in december is een media-analyse uitgevoerd (door Lexis Nexis) waarbij is nagegaan in hoeveel artikelen in de Nederlandse media (kranten) ABP werd genoemd in combinatie met onderwerpen op het terrein van verantwoord beleggen. Daarnaast is in het deelnemersonderzoek dat ABP in september liet uitvoeren naar het draagvlak voor het nieuwe beleid aan deelnemers, pensioengerechtigden en gewezen deelnemers (n=948) gevraagd waarover zij wilden lezen in het verslag^[36]. De uitkomsten van de verschillende onderzoeken zijn met elkaar vergeleken en worden hierna gepresenteerd.

Welke thema's zijn belangrijk?

De eerste vraag die werd voorgelegd aan de organisaties en de individuele ABP-bestuurders was: 'Kunt u in volgorde van belangrijkheid maximaal vijf thema's aangeven waarover u wilt lezen in het verslag over 2015, waarbij u achter het thema dat voor u het belangrijkste is een 1 zet etc.. Als u een of meerdere thema's mist, kunt u die onderaan toevoegen'. Bij de verwerking van de antwoorden is voor elke keer dat een respondent een thema op de eerste plek zette vijf punten toegekend, een tweede plek was goed voor 4 punten etc. Alle punten zijn bij elkaar opgeteld waarna een rangorde is gemaakt die wordt weergegeven in de onderstaande figuur.

1. Aandacht voor duurzaamheid en goed bestuur in de dagelijkse beleggingsbeslissingen.
2. Beleidskeuzes
3. Verantwoord beleggen in relatie tot rendement
4. Dialogen met bedrijven
5. Uitsluiten bedrijven
6. Bevorderen aandacht voor duurzaamheid en goed bestuur bij zakelijke partners

[34] De 31 benaderde stakeholders zijn: Ambtenarencentrum, Amnesty International, ANBO, Bangladesh Accord, Bothends, CIDI, CNV, Consumentenbond, DNB, DOCP, FNV, Greenpeace, IDH, IUCN, KNVG, Milieudefensie, Minbuza, MVO NL, OxfamNovib, NCP NL, PAX voor Vrede, PCOB, Profundo, SER, SOMO, Stop Kinder-arbeid, Stop Wapenhandel, Unie KBO, VBDO, VCP, VNONCW. 14 Van hen stuurden een lijst met voorkeuren terug.

[35] Het ging hier om alle 12 bestuursleden plus de directeur bedrijfsvoering

7. Invloed uitoefenen via aandeelhoudersvergaderingen
8. Dialogen met overheden en regelgevers
9. Beleggingen met hoge duurzaamheidswaarde
10. Communicatie met deelnemers
11. Toezegging dat ABP niet langer belegt in kernwapens, drones, JSF
12. Uitsluitingsbeleid
13. Zicht houden op hoe beleggingen presteren op duurzaamheid en goed bestuur
14. Samenwerken met andere beleggers
15. Thematische beleggingen
16. Arbeidsrechten
17. Beleggen in kernwapens
18. Onderzoek deelnemers controversiële beleggingen
19. Bevorderen sociale dialoog
20. Beleggen in hedgefondsen en private equity
21. Communicatie met maatschappelijke organisaties
22. Uitsluiten landen
23. Zichtbaar maken wat ABP heeft bereikt op duurzaamheid en goed bestuur

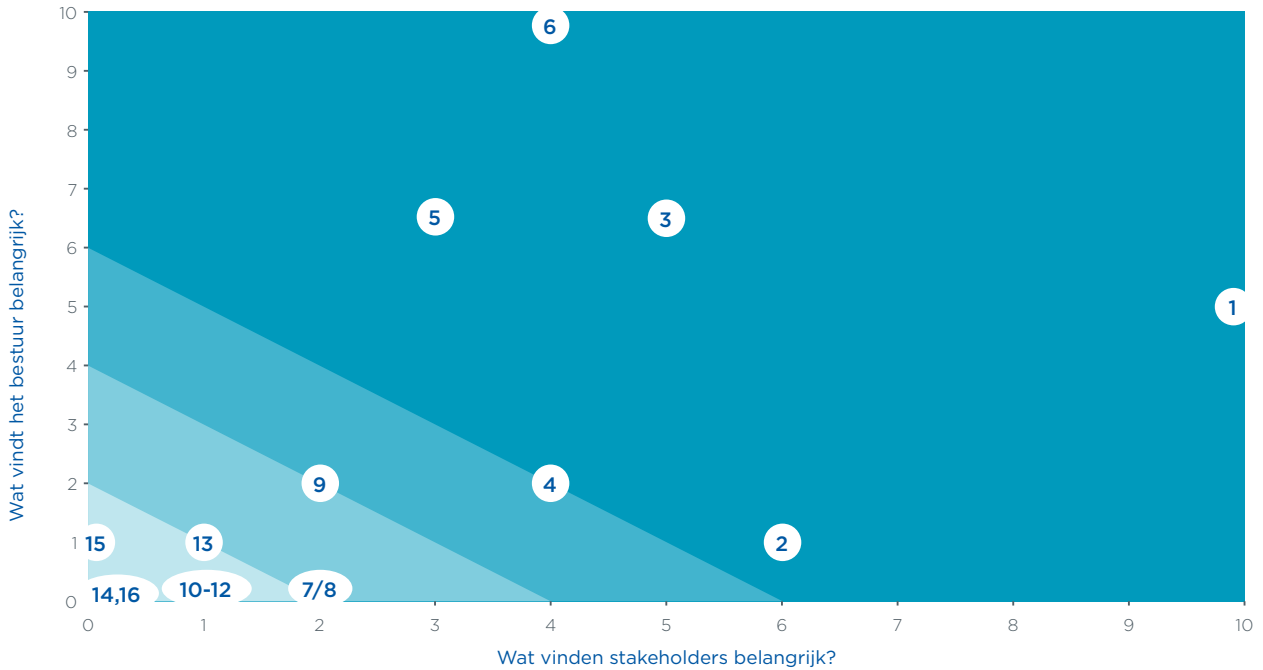
Aan de deelnemers is een ietwat afwijkende (laagdrempeliger) vraag voorgelegd met antwoordcategorieën waarbij gevraagd werd of men erover wilde lezen in het nieuwe verslag. Achter de rangorde staat het percentage deelnemers dat aangaf geïnteresseerd te zijn.

1. Bedrijven waarin is belegd	29%
2. Verantwoord beleggen in relatie tot rendement	29%
3. Hoe zorgt ABP voor verantwoord en duurzaam beleggen	24%
4. Wijze waarop ABP bijdraagt aan een beter milieu	22%
5. Lijst met uitgesloten bedrijven	22%
6. Sectoren waarin is belegd	22%
7. Beleid voor verantwoord en duurzaam beleggen	21%
8. Landen waarin de beleggingen zijn gedaan	18%
9. Wijze waarop ABP aandacht besteedt aan mensenrechten	18%
10. Arbeidsomstandigheden bij de bedrijven waarin wordt belegd	17%

[36] Van de deelnemers, pensioengerechtigden en gewezen deelnemers die meededen aan het draagvlakonderzoek gaf 14% aan het laatste Verslag Verantwoord Beleggen of delen daarvan te hebben gelezen (waarvan het grootste deel zeer oppervlakkig). Als de respondenten representatief zijn voor de hele ABP-achterban zou dit dus gaan om 420.000 personen. Dit lijkt onwaarschijnlijk veel. 65% van de deelnemers van het Motivaction-onderzoek zegt niet te weten dat ABP een apart verslag over verantwoord beleggen maakt, 40% zegt er niet in geïnteresseerd te zijn, 23% is dat wel in enige mate.

Welke issues vinden stakeholders belangrijk?

De tweede vraag die aan de stakeholders (en de afzonderlijke bestuursleden) werd voorgelegd luidde: “In 2015 was ABP als verantwoord belegger met verschillende onderwerpen in de media. In de eerste 11 maanden van dit jaar ging het daarbij vooral over de volgende 15 'issues'. Wilt u er maximaal drie aankruisen waarover u graag ziet dat ABP erover rapporteert in het Verslag Verantwoord beleggen. Mocht u issues missen, dan kunt u die zelf toevoegen.” Bij de verwerking van de antwoorden leverde elke vermelding 1 punt op. Op basis van de totaalscores werd de onderstaande figuur gemaakt.

1. Mensenrechten
2. Wapens/wapenhandel
3. Klimaatverandering
4. Aandeelhoudersvergaderingen
5. Fossiele brandstoffen
6. Private equity
7. Bonussen
8. Clusterwapens
9. Kernwapens
10. Arbeidsrechten
11. Bijdrage aan de duurzaamheidsdoelstellingen van de VN
12. Shell
13. Zwarte Zwanen
14. Afval
15. Student Hotel
16. Tabak/sigaretten

Bijlage 4

Assurance-rapport van de onafhankelijke accountant

Aan de lezers van het Verslag Duurzaam en Verantwoord Beleggen 2015 van Stichting Pensioenfonds ABP

Conclusie

Wij hebben het 'Verslag Duurzaam en Verantwoord Beleggen 2015' (hierna: het Verslag) van Stichting Pensioenfonds ABP (hierna 'ABP') beoordeeld.

Uit onze werkzaamheden is niet gebleken dat de informatie in het Verslag niet, in alle van materieel belang zijnde aspecten, in overeenstemming is met de interne rapportagecriteria zoals beschreven in de sectie 'Over dit verslag'.

De basis voor onze conclusie

We hebben onze opdracht uitgevoerd in overeenstemming met de Nederlandse Standard 3000: "Assurance-opdrachten anders dan opdrachten tot controle of beoordeling van historische financiële informatie". We verstrekken geen zekerheid bij de haalbaarheid van de doelstellingen, verwachtingen en ambities van ABP.

Onze verantwoordelijkheden op grond van Standaard 3000 en de uitgevoerde werkzaamheden zijn beschreven in de sectie 'Wat is onze verantwoordelijkheid voor de beoordeling van het Verslag?'.

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds ABP zoals vereist in de "Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten" (ViO) en andere relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Daarnaast hebben wij voldaan aan de "Verordening gedrags- en beroepsregels accountants" (VGBA).

Wij zijn van mening dat de door ons verkregen assurance-informatie voldoende en geschikt is als basis voor onze conclusie.

Verantwoordelijkheden van het bestuur van ABP

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken van het Verslag in overeenstemming met de interne rapportagecriteria zoals beschreven in de sectie 'Over dit verslag'. De informatie in het Verslag moet worden beschouwd in samenhang met deze criteria. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van het Verslag mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Onze verantwoordelijkheden voor de beoordeling van het Verslag

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van de assurance-opdracht, dat wij daarmee voldoende en geschikte assurance-informatie verkrijgen voor onze conclusie.

Wij passen de "Nadere voorschriften accountantskantoren ter zake van assurance-opdrachten (RA)" toe. Op

grond daarvan beschikken wij over een samenhangend stelsel van kwaliteitsbeheersing inclusief vastgelegde richtlijnen en procedures inzake de naleving van ethische voorschriften, accountantsstandaarden en andere relevante wet- en regelgeving.

Onze opdracht is uitgevoerd met een beperkte mate van zekerheid. De werkzaamheden bij een opdracht met beperkte mate van zekerheid zijn gericht op het vaststellen van de plausibiliteit van informatie en zijn verschillend van aard en timing en geringer in diepgang dan de werkzaamheden die worden verricht bij het verkrijgen van een redelijke mate van zekerheid.

De geselecteerde werkzaamheden zijn gebaseerd op ons begrip van het Verslag en andere opdrachtomstandigheden, alsook van onze overwegingen inzake gebieden waar zich mogelijk afwijkingen van materieel belang kunnen voordoen. Wij hebben de volgende werkzaamheden uitgevoerd:

- Het uitvoeren van een risico-analyse, waaronder een media-analyse, ter verdieping van ons inzicht in de relevante onderwerpen en vraagstukken met betrekking tot verantwoord beleggen voor ABP in de rapportageperiode;
- Het evalueren van de aanvaardbaarheid en toepassing van de eigen rapportagerichtlijnen zoals die zijn gebruikt bij het opstellen van de gerapporteerde informatie en bijbehorende toelichting;
- Het beoordelen van de opzet en bestaan van rapportageprocessen en controles voor de kwalitatieve en kwantitatieve informatie in het Verslag;
- Het afnemen van interviews met relevante medewerkers over strategie, het beleid, de communicatie en het management in relatie tot verantwoord beleggen en andere medewerkers die verantwoordelijk zijn voor het leveren van de informatie in het Verslag;
- Het beoordelen van interne en externe documentatie, op basis van deelwaarnemingen, om vast te stellen of de informatie in het Verslag voldoende is onderbouwd.

Amsterdam, 23 mei, 2016

KPMG Sustainability,

Onderdeel van KPMG Advisory N.V.

Drs. W.J. Bartels RA, partner

